

CLIO INTER ARMA

TANULMÁNYOK
A 16–18. SZÁZADI MAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNETÍRÁSRÓL

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA

DISSERTATIONES

Redigit
PÁL FODOR

Institutum Historicum Sedis Centralis
Studiorum Philosophicorum
Academiae Scientiarum Hungaricae
Budapestini, 2014

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK
ÉRTEKEZÉSEK

CLIO INTER ARMA

Tanulmányok
a 16–18. századi magyarországi
történetírásról

Szerkesztette:
Tóth Gergely

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Budapest, 2014

A Kosáry Domokos 100. születésnapjának emlékére
rendezett konferencia előadásai

© A szerzők, 2014

© MTA BTK, 2014

Készült az MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport által elnyert
Lendület kutatási projekt (2012–2017) támogatásával.

ISBN 978–963–9627–86–4

ISSN 2063–3742

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Történettudományi Intézet

Felelős kiadó: Fodor Pál

A könyvsorozat logóját Szakács Imre festőművész készítette

Nyomdai előkészítés:

MTA BTK Történettudományi Intézet

tudományos információs témacsoport

Vezető: Kovács Éva

Borító: Böhm Gergely

Tördelés: Palovicsné Tihanyi Éva

Nyomdai munka: Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: Marosi Attila

TARTALOM

Contents

Előszó (TÓTH GERGELY)	7
ÁCS PÁL: „Isten haragja – magyarnak példája”.	
A hun történet két értelmezése	13
<i>Two Faces of Attila the Hun in the Hungarian Historiography</i>	38
KASZA PÉTER: Egy elveszett kiadás nyomában.	
Brodarics István <i>Históriájának</i> első kiadásáról	39
<i>On the Track of a Lost Edition. On the First Edition</i> <i>of Stephanus Brodericus' Historia</i>	65
NAGY GÁBOR: „Regni Hungariae historicorum facile princeps”	
(Istvánffi-képek)	67
<i>“Regni Hungariae historicorum facile princeps”.</i> <i>Portraits about and by Istvánffi</i>	85
BENE SÁNDOR: Ratio temporum. Dániel próféta és a magyar történetírás	87
<i>Ratio temporum. The Prophet Daniel and Hungarian Historiography</i>	116
TÓTH GERGELY: Lutheránus országtörténet újsztoikus keretben.	
Révay Péter <i>Monarchiája</i>	117
<i>A Lutheran Country History in a Neostoic Frame. The “Monarchia”</i> <i>of Péter Révay</i>	147
KEES TESZELSZKY: Elias Berger <i>Historia Ungarica</i> című művének	
keletkezése és háttere (1603/4–1645).....	149
<i>The Composition, Content and Background</i> <i>of Elias Berger's “Historia Ungarica” (1603/4–1645)</i>	168
SZABÓ ANDRÁS PÉTER: Caspar Hain lőcsei krónikája –	
egy kompiláció forrásai	169
<i>Die Leutschauer Chronik von Caspar Hain – die Quellen</i> <i>einer Kompilation</i>	202
SZABADOS GYÖRGY: Jezsuita „sikertörténet” (1644–1811).	
A magyar történettudomány konzervatív megteremtőiről	203
<i>Jesuit “Success Story” (1644–1811). On the Conservative Initiators</i> <i>of the Hungarian Historical Sciences</i>	226
Soós István: Felzárkózás vagy lemaradás?	
Történetírás a 18. századi Magyarországon	227
<i>Aufschließung oder Rückstand? Geschichtsschreibung</i> <i>in Ungarn im 18. Jahrhundert</i>	251
Személynévmutató	253

TÓTH GERGELY

Lutheránus országtörténet újsztoikus keretben

Révay Péter *Monarchiája**

Révay Péter koronaőr és történész életművének, a Szent Koronával és a magyar történelemmel kapcsolatos nézeteinek kutatása már egy jó ideje meglehetősen sajátos módon folyik. A figyelem ugyanis szinte teljes mértékben a nyolcadrét alakú, alig százoldalas koronatörténetére, a *Commentarius*ra¹ összpontosul, míg a nála mintegy nyolcszor (!) nagyobb terjedelmű, nagyszabású országtörténete, a *Monarchia*² fölött a leggyakrabban elsiklanak a kutatók – akik pedig „kénytelenek” voltak foglalkozni vele, azok is csak felületesen olvasták el, vagy csupán bele-beleolvastak. Az okok első látásra elég világosnak tűnnek: a Szent Koronát, illetve annak történetét folyamatos figyelem övezi már a 17. század óta (nem kis részben magának Révaynak köszönhetően), így művecskéjét mindig is forgatták, s forgatják ma is – történészek, művészettörténészek, irodalmárok, illetve a Szent Korona témája körül burjánzó fél- és áltudományos művek szerzői egyaránt. Ezzel szemben a *Monarchia* bonyolult, nehezen áttekinthető műnek tetszik annak, aki kézbe veszi; ráadásul nem is egy kulcsra jár, mint kis túlzással a *Commentarius*, hanem több jól átgondolt koncepció mentén halad, így viszont értelmezése sem könnyű feladat. Persze nem volt ez mindig így: a 17–18. században még nagyon is értették, s használták Révay posztumusz országhistóriáját, vitatkoztak vele, taglalták erőnyeit és hibáit egyaránt. Valamikor a 19. században – esetleg, bizonyos megszorításokkal a 18. század második felében – jelölhető ki az a cezúra, amiktől a kutatók kényelmesebbnek és praktikusabbnak gondolták, ha a korábbi *Commentariust* vizsgálják meg, gondolván, abban benne van a „lényeg”, míg a *Monarchia* fóliánsai csak felesleges sallang, elhagyható körítés. A mű utóélete, recepciója, illetve a vele foglalkozó későbbi tudományos irodalom emiatt éle-

* A tanulmány az MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport által elnyert Lendület II. kutatási projekt (2012–2017) támogatásával készült. Köszönöm Pálffy Géának a hasznos és meg szívlelendő észrevételeket.

1 *Petrus de Rewa [Révay Péter]: De Sacrae Coronae Regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna annos ultra DC clarissimae brevis commentarius. Augustae Vindelicorum, 1613.*

2 *Uő: De monarchia et sacra corona Regni Hungariae centuriae septem... Quas emendatas et auctas publicabat Comes Franciscus de Nadasd... Quibus accessit seorsim Catalogus Palatinorum et Iudicum ejusdem Regni, opera et studio Gasparis Longelini... Francofurti, 1659.* (A műre a jegyzetekben a szokásos módon így hivatkozunk: „De Monarchia i. m.”, de a főszövegben az egyszerűség kedvéért – és a szakirodalmi hagyományhoz igazodva – *Monarchiának* nevezzük.)

sen szétválik: az utóbbi nem foglalkozik az előbbivel, s magával a művel is csak kevéssé. Így az előbbi, a mű korai recepcióját tanulmányunk végén, a mű vizsgálata után helyeztük el, mert ahhoz szervesen kapcsolódik, míg az utóbbit, leválasztva róla, bevezetésként adjuk elő.

A kistestvér árnyékában: a *Monarchia* kutatásának historiográfiája

Ha a *Monarchia* 19–20. századi kutatástörténetét, illetve felhasználását nézzük, elsőként Alexander Fleglernek a magyar történetírásról szóló, 1877-ben magyarra fordított vázlatos munkáját lehet megemlíteni.³ A német szerző megállapításai a művel kapcsolatban igen szerények, s részben vitathatók. Révay nagyobbik munkája esetében kiemeli, hogy a koronaőr okleveleket is használt munkájához; emellett Flegler méltatja a „birodalmi gondolatot”, amely a széttagoltság korában megjelenik a *Monarchiában*. Nem nehéz az utóbbiban némi *Zeitgeist*ot felfedezni. Az pedig szintén eléggé sajátos megállapítás a részéről, hogy „a szerző, ámbár a protestáns egyház híve, elismeri a magyar korona és a katolikus egyház közti szoros kapcsolatot”.⁴ Ahogy majd látni fogjuk, Révay éppenséggel gyengíteni, ellensúlyozni akarta ezt az – egyébként kézenfekvő – „kapcsolatot”.

Logikus lenne azt gondolni, hogy a Szent Korona-eszme, illetve a Szent Korona-tan kutatói a 19–20. században újra felfedezték maguknak Révayt. Nem így történt. Sem Timon Ákos, sem Eckhart Ferenc nem tartotta fontosnak a koronaőr munkáit ahhoz, hogy foglalkozzon vele.⁵ Egyedül Bartoniek Emma (1895–1957) használta fel a magyar királykoronázásokról, a trónutódlás változásairól és a Szent Korona-tanról szóló művében a *Monarchiát*, mégpedig II. Mátyás felesége, Anna magyar királynévá koronázásának, illetve II. Ferdinánd magyar királlyá koronázásának ismertetésekor.⁶

Időközben a század derekán született egy-két olyan tudományos munka, amelyben a *Monarchia*, illetve általában Révay munkássága vizsgálat tárgya volt; e munkák szerzői azonban csak egy-egy részkérdést taglaltak, vagy csu-

3 Flegler Sándor: A magyar történetírás története. In: *Uő: A magyar történetírás története. Sayous Eduard: A magyar történelem kútforrásai.* Ford. ifj. Szinnyei József. Budapest, 1877. 1–267. A Révayról szóló részt ld. uo. 138–139.

4 Uo. 139.

5 Ld. Timon Ákos: A Szent Korona elmélete és a koronázás. Budapest, 1920.; Eckhart Ferenc: A Szent Korona-eszme története. Budapest, 1941.

6 Bartoniek csak Révay nevét említette a vonatkozó helyen, művének még a címét sem írta ki. Révay leírását a két koronázásról csak hézagosan, rövid összefoglalás formájában ismertette, számos fontos részletet mellőzve. Ld. Bartoniek Emma: A magyar királykoronázások története. Budapest, 1938. Reprint: Budapest, 1987. 141–146. Megjegyzendő továbbá, hogy Bartoniek egyáltalán nem használja a koronaőr munkáit az „elméleti” részben, például „a magyar rendiség királyválasztó joga és a Habsburg-ház” című fejezetben, noha ott bőven lett volna alkalma rá. Ld. uo. 85–95.

pán érintőlegesen foglalkoztak szerzőnkkel. Eckhardt Sándor 1943-ban a *Monarchiának* azt a részletét elemezte, amely a magyarok őshazájáról szól: eszerint Révay találkozott volna egy utazóval, aki beszámolt neki az „Ázsiában” maradt magyarokról.⁷ Eckhardt a *járóka* és *látóka* szavakból – amelyeket a szóban forgó szövegrész szerint az őshazában maradt magyarok használtak – arra gyanakszik, hogy valójában a moldvai csángóknál járt Révay utazója, de nyitva hagyja a kérdést, és felhívja a figyelmet, hogy a beszámoló bizonyos elemei nem találhatók meg a feltételezett őshazáról szóló többi beszámolóban (Herberstein, Miechov, Julianus munkái). Írásának elején ugyanakkor joggal jegyzi meg, hogy Révay eme művét alig használják.

Wittman Tibor 1957-ben írt tanulmányában Justus Lipsius és a 17. századi magyarországi államelméleti tudományosság viszonyával foglalkozott.⁸ Szerinte Révay Szent Korona-elmélete és történetiszemlélete a „főúri réteg” érdekeit szolgálta; más korabeli szerzőkkel, így Lackner Kristóffal, Schödel Mártonnal, Frissowicz Boldizsárral együtt a Habsburg-uralom elméleti igazolására törekedett, de az 1608. évi rendi alapokon (ez az elgondolása helyes, ha az 1613-as *Commentariust* tekintjük, de kevésbé áll meg, ha az 1619–1620-ban írt *Monarchiáról* van szó!). Kiemelte, éspedig jogosan, hogy mind Lackner, mind Révay részt vett az 1614. nyári linzi gyűlésen, ahol a rendek nevében nem egyeztek bele az Erdély elleni hadjáratba.⁹ (Ez a körülmény már csak azért is fontos – tesszük hozzá –, mert a koronaőr ezt az epizódot részletesen leírja nagyobbik művében.) Wittman felfigyelt Lipsius hatására Révaynál, illetve arra is, hogy a koronaőr többször idézte a németalföldi filozófust. Szerinte Révaynak és kortársainak azért tetszett Lipsius újsztoicizmusa, mert a mérsékelt központosítást hangoztatta, ahol a *commune bonum*, a *pax* és a *concordia* a cél; emellett Lipsius szétválasztotta a jó kormányzást a zsarnok kormányzásától, s ez tetszetős idea volt a magyar elitnek, ahol „a rendiség még akadályozta az abszolutizmus kialakulását”.¹⁰ Lipsius magyarországi hatását, illetve Révay Lipsiushoz való viszonyát később még részletesebben bemutatta Antoine Coron, aki Révay Lipsiushoz írt levelét közölte.¹¹

A fentebb már említett Bartoniek Emma a 16–17. századi magyarországi történetírásról szóló nevezetes munkájában, Révay tárgyalásánál már hosszabban kitért a *Monarchiára*, és számos helytálló megállapítást tett.¹² Kiváló

7 Eckhardt Sándor: Révay Péter a magyar őshazáról. Magyar Nyelv 39. (1943) 341–344. Révay művének vonatkozó helye: Révay P.: De Monarchia i. m. 145–146.

8 Wittman Tibor: A magyarországi államelméleti tudományosság 17. századi alapvetésének németalföldi forrásaihoz. J. Lipsius. Filológiai Közöny 3. (1957) 53–66.

9 Uo. 54.

10 Uo. 62–63.

11 Antoine Coron: Justus Lipsius levelezése a magyarokkal és Révay Péter kiadatlan levele Lipsiushoz. Irodalomtörténeti Közlemények 80. (1976) 4. 490–496.

12 Bartoniek Emma: Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. (Kézirat gyanánt.) Budapest, 1975. Bartoniek az 1940–1950-es években dolgozhatott nagy művén, de befejezni nem tudta. Posztumusz adták ki. A *Monarchiára* vonatkozó részt ld. uo. 393–400.

olvasottságának köszönhetően biztos kézzel talált rá Révay forrásainak nagyobb részére, és méltatta a szerző kritikai érzékét.¹³ Hangoztatta emellett a francia hatást, így Jean Bodin használatát, és arra is helyesen mutatott rá, hogy Révay sokszor bocsátkozik intézménytörténeti, jogtörténeti exkurzusokba, s gyakran alkalmazza az összevetés módszerét, azaz a magyar szokásokat összehasonlítja más nemzetekével.¹⁴ Ezenkívül megpendítette a mű „királytükör”-jellegét, s azt is, hogy a magyar történelem századokra való felosztása valószínűleg a híres protestáns világtörténet, a magdeburgi centuriák szerkezetét követi.¹⁵ Ez utóbbiak mind nagyon fontos észrevételek – kár, hogy a pusztá felvetések szintjén maradtak. Emellett Bartoniek komolyabb hibákat is elkövetett a *Monarchia* elemzésében. A *Monarchiát* a *Commentarius* bővített kiadásának titulálta,¹⁶ amit óriási félreértésnek tartok, hiszen míg az 1613-ban megjelent mű politikai vitairat egy meghatározott témában,¹⁷ addig a posztumusz alkotás egy valódi országtörténet. Azt is félrevezetőnek és hibásnak tartom, hogy szerinte a *Commentarius* és a *Monarchia* a tizenöt éves háború tárgyalásáig, azaz 1591-ig „nem önálló szerkesztésű feldolgozás” (!), hanem „más szerzőkből kivont kompendium”.¹⁸ Mégis mire gondolhatott Bartoniek, talán Révaynak szisztematikus levéltári vagy régészeti kutatásokat kellett volna végeznie a magyar középkor történetének megírásához? A régi korokra természetesen elbeszélő forrásokat, korábbi országtörténeteket használt, mint mindenki a korszakban, de mondanójába sok egyebet (családi hagyományt, levelezést, okleveleket, szóbeli értesüléseket stb.) is beledolgozott. Ám forrásait sem csupán másolta, hanem átfogalmazta, rövidítette, szelektálta, más kútfőkkel ötvözte, és legfőképpen saját elképzelései, mondanivalója szolgálatába állította. Szerintem egy ilyen munkamódszerre egyáltalán nem illik a „kompendium” fogalma. Végül meg kell említeni, hogy Bartoniek a *Monarchiát* igyekszik úgy láttatni, mintha abban Révay békevágya, feltétlen Habsburg-hűsége nyilvánulna meg, aki a vallásszabadságot és saját protestáns hitét is feláldozza a lojalitás oltárán.¹⁹ Ezzel szemben jeles 20. századi történészünk egy szót sem ír arról, hogy Révay is részese volt többek között az 1608. nyári *Bruderzwist*nek, vagyis Rudolf lemondatásának és Mátyás főherceg trónra ültetésének, s erről igen bőségesen megemlékezik a művében – a fent említett linzi gyűlésről

13 Uo. 394.

14 Uo. 397., 398–399.

15 A királytükör jellegre ld. uo. 398.; a magdeburgi centuriákkal való összehasonlításra ld. uo. 399.

16 „Tartalmilag a *Monarchia* a *Commentarius* erősen bővített kiadása.” Uo. 393.

17 Ld. erre alább.

18 „A *Monarchia* egészen mintegy a tizenöt éves háborúig (1592–1606) szintúgy nem önálló szerkesztésű feldolgozás, mint a *Commentarius* sem volt az, hanem csak más szerzőkből kivont kompendium, mert Révay e második művében sem akart mást ilyes kivonatnál.” Bartoniek E.: Fejezetek i. m. 394.

19 Uo. 398–399.

már nem is beszélve. Az a vélemény pedig, miszerint Révay a vallás ügyében tartózkodó, sőt tulajdonképpen „közömbös” volt, véleményünk szerint ugyancsak súlyos félreértése a forrásnak – ezt az alábbiakban bővebben is bemutatjuk.

A 19. század végén újra meginduló koronakutatás eleinte figyelembe vette Révay munkásságát, bár közel sem olyan mértékben, amennyire elvárható lett volna. Ipolyi Arnold a koronázási ékszerekről írott monográfiájában nem adott ugyan historiográfiai áttekintést a témáról, de egy ezt helyettesítő bibliográfiában említette Révay mindkét művét, s általában elég gyakran hivatkozott rájuk, bár így is elsiklott a figyelme néhány fontos részlet fölött.²⁰ Deér József a Szent Koronáról írt nagy művében (1966) készített egy rövid áttekintést a koronával kapcsolatos nézetek történetéről, ahol szót ejtett a *Monarchiáról* is.²¹ Kritikával illette a Révaynál olvasható konstantini származtatást – miszerint a koronát Nagy Konstantin császár adományozta volna I. Szilveszternek –,²² mondván, ez a *Donatio Constantinin* alapul, s voltaképpen a pápák koronaadományozási jogát erősítette meg, ezért avítt, meghaladott nézetnek számított már saját korában is. Deér szigorú ítélete több ponton hibás. Révay közlése nem közvetlenül a hírhedt hamisítványon, hanem a jeles humanista, Bartolomeo Platina I. Szilveszter pápáról írt életrajzán (1540) alapul,²³ amely Révay korát tekintetbe véve korántsem nevezhető túlságosan avíttnak. Azt is érdemes megjegyezni, hogy a pápasággal szemben kritikus Platina nem is említi a konstantini adománylevelet az életrajzban, bár egyes elemeket (bizonyára közvetetten) átvett belőle, köztük éppen a koronaadást.²⁴ Ami pedig a pápák koronaadományozási jogát illeti, Hartvik legendájának tanúságát a pápai koronaküldésről Révay korában még senki sem kérdőjelezte meg, így emiatt aligha kritizálható a koronaőr elképzelése. A legnagyobb probléma viszont az, hogy Deér teljesen félreérti Révay szándékát. A koronaőr ugyanis ennek az eredetelméletnek a kidolgozásával a legkevésbé sem a pápa koronaküldési jogkörét akarta propagálni – ez, ismétlem, a Hartvik-legenda miatt amúgy is evidencia volt akkoriban –, hanem a korona római eredetét igyekezett elvitatni! Ezt Révay 18. századi kortársai még nagyon jól értették, s ilyen értelemben kezelték, ahogy arról alább még bővebben szölok.

20 Ipolyi Arnold: A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása. Budapest, 1886. A *Monarchiára* való hivatkozásokat ld. uo. vi., 66., 83., 96., 107., 108., 109., 110., 184., 200., 214., 218.

21 Magyar fordítása: Deér József: A magyarok Szent Koronája. Ford. F. Romhányi Beatrix. Budapest–Máriabesnyő–Gödöllő, 2005. A vonatkozó részt ld. uo. 8.

22 A vonatkozó részt Révaynál ld. Révay P.: De Monarchia 141. A kérdést alább részletesen tárgyaljuk.

23 Révay hivatkozik is rá. Ld. uo. A mondott rész Platinánál (amelyet Révay részben szó szerint idéz): Bartolomeo Platina: De vitis ac gestis summorum pontificum ad sua usque tempora liber unus [...] [Köln], 1540. 38.

24 Ld. uo.

1978-ban az Amerikai Egyesült Államok visszaszolgáltatta a koronázási jelvényeket Magyarországnak. Az esemény a korona iránti – szakmai és laikus – érdeklődés jelentős fellendülését hozta magával. Számos kisebb-nagyobb összefoglalás jelent meg a korona eredetéről és történetéről, ám ezek közös jellemzője, hogy gyakorlatilag Révay műveinek felhasználása nélkül készültek; vagy ha szerzőik szóba hozták a koronaőr munkásságát, akkor is inkább csak a *Commentariust* emlegették.²⁵ A *Korona kilenc évszázada* című szöveggyűjteménybe bekerült a *Commentarius* magyar fordítása is,²⁶ ám a *Monarchiából* semmi, noha – ahogy azt alább látni fogjuk –, az utóbbiban Révay részletesebb, pontosabb és érdekesebb leírást ad a koronáról, mint a *Commentariusban*, s annak történetéről is fontos információkat közöl.

Maradt azonban a *Commentarius*, amely a fordítás révén nemcsak a szakmai körökben tett szert ismertségre, hanem az általános irodalomban is nagy karriert futott be, mégpedig a koronaőr nevezetes tévedése (vagy szándékos csúsztatása?) miatt. Révay ugyanis kijelentette: a Szent Szűz, vagyis Szűz Mária képe látható a korona hátsó oldalán az abroncs felett, vagyis ott, ahol valójában Dukász Mihály császár zománcképe van – ezt az állítást egyébként a *Monarchiában* is megismételte.²⁷ Emiatt születtek azok a valóság-tól elrugaszkodott elméletek – kiváltképpen Pap Gábor tollából –, amelyek a korona egyes képeinek II. József alatti „lecseréléséről”, és a három uralkodó – Dukász Mihály, Biborbanszületett Konsztantinosz vagy Konsztantiosz, illet-

25 A jelentősebb munkák: Benda Kálmán–Fügedi Erik: A magyar korona regénye. Budapest, 1979.; Thomas von Bogay: Über die Forschungsgeschichte der heiligen Krone. In: Studien zur Macht-symbolik des mittelalterlichen Ungarn. Red. Zsuzsa Lovag. Budapest, 1983. (Insignia Regni Hungariae I.) 65–89.; Bertényi Iván: A magyar korona története. Budapest, 1986.³ (Népszerű történelem.); Lovag Zsuzsa: A magyar koronázási jelvények. Budapest, 1986.; Štefan Holčík: Pozsonyi koronázási ünnepségek 1563–1830. Bratislava, 1986.; Tóth Endre–Szelényi Károly: A magyar Szent Korona. Királyok és koronázások. Budapest, 1996., 2000²; Pálffy Géza: A Szent Korona és a koronálása balesete 1638-ban. In: „Nem súlyed az emberiség!”... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára. Főszerk. Jankovics József. Budapest, 2007. 1431–1444.; Uő: A Szent Korona a 17. századi Sopronban. Soproni Szemle 67. (2013) 4. sz. 400–411.; Kees Teszelszky: Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás. Szerk. Czibere Mária, ford. Trostovszky Gabriella. Pannonhalma, 2009. (Historia pro Futuro). Sajnálatos tény, hogy a koronakutatás talán legjelentősebb mai képviselője, a régész Tóth Endre friss összefoglalásában szintén nem említi a koronáról szóló művek között a *Monarchiát*, csak a *Commentariust*. Ld. Tóth Endre: Szent Korona. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. Főszerk. Kőszeghy Péter. Szerk. Tamás Zsuzsanna. I–XIV. Budapest, 2003–2014. [MAMÚL] X. 102–113., itt: 111.

26 Révay Péter Turóc vármegyei főispán rövid emlékirata Magyarország több mint 600 éve tündöklő Szent Koronájának eredetéről, jeles és győzedelmes voltáról, sorsáról. Ford. Kulcsár Péter. In: A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. Szerk. Katona Tamás. Budapest, 1979. 195–232. A fordítás új kiadása: Révay Péter: A Szent Korona eredete. Révay Péter Turóc vármegyei főispán rövid emlékirata Magyarország több mint 600 éve tündöklő Szent Koronájának eredetéről, jeles és győzedelmes voltáról, sorsáról. Ford. Kulcsár Péter. Budapest, 2010.

27 Révay P.: *Commentarius* i. m. 75–76.; Uő: *De Monarchia* i. m. 143.

ve I. Géza magyar király – képének utólagos felhelyezéséről szólnak.²⁸ Ezt a hipotézist korábban már több művészettörténész és történész cáfolta;²⁹ ám ahogy lenni szokott, ez mit sem változtatott népszerűségén.³⁰ Így talán nem hiábavaló, ha én is felhívom a figyelmet Révay *Monarchiájának* néhány olyan, a kutatás által eddig nem említett részletére, amelyek világos cáfolatát adják az elméletnek. A tudós koronaőr nagyobbik művében három helyen is szól az említett uralkodók zománcképeiről. Először is megemlíti Konsztantinosz képmását, amelyet tévesen Nagy Konstantinnak értelmez (erre már Bogyay Tamás is felhívta a figyelmet),³¹ majd világosan kijelenti, hogy szerinte (Nagy) Konstantin a korona alsó részére „rámetszette” saját képét más császárokéval együtt (ezek szerint Révay Géza királyt is császárnak nézte), végül pedig rámutat arra, hogy ezeken a képeken a görög császárok koronáin ugyanolyan láncos csüngődíszek vannak, mint magán a koronán, ami bizonyíték annak

28 Ld. *Pap Gábor*: A Szent Korona nevében. [Budapest, 2009.] 43–69., illetve legutóbb *Uő*: Angyali korona, szent csillag. A magyar Szent Korona. Budapest, 2013. 35–38., 69–74. A korábbi hasonló jellegű művekre ld. *Pálffy G.*: A Szent Korona és a koronálada i. m. 1432.

29 *T. Bogyay*: i. m. 66–67. (Révay leírását szimbolikusként tartja, mintsem valóságosnak; utal rá, hogy Révay a *Monarchiában* megemlíti Konstantin zománcképét); *Lovag Zsuzsa*: A koronakutatás vadhajtsái. Művészettörténeti Értesítő 35. (1986) 1–2. sz. 35–48., itt: 45–47. (inkább csak felsorolja az ezzel kapcsolatos elméleteket, de felhívja a figyelmet bizonyos ellentmondásokra); *Marosi Ernő*: A magyar korona a jelenkori kutatásban és a populáris irodalomban. Uo. 49–55., itt: 51. (Bogyay sommás ítéletét közli, a Konstantin-kép említése nélkül); *Bogyay Tamás*: Kritikai tallózás a Szent Korona körül. In: *Etudes sur l'histoire de l'art en honneur du soixantième anniversaire de Miklós Mojszner – Művészettörténeti tanulmányok Mojszner Miklós hatvanadik születésnapjára. Annales de la Galerie Nationale Hongroise – A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve. Szerk. Takács Imre (et al.). Budapest, 1991. 31–37., itt: 32–33. (megismétli korábbi érveit, és ismerteti az egyéb elméleteket); *Bertényi Iván*: Révay Péter Magyarország Szent Koronájáról írt művének történeti forrásértéke. In: *A történelem és a jog határán. Tanulmányok Kállay István születésének 70. évfordulójára. Szerk. Seifert Tibor. Budapest, 2001. 19–28., itt: 23. (rámutat, hogy Révay a *Commentariusban* a koronán „királyok és császárok” képeiről ír, továbbá hogy a *Commentarius*hoz írt pótlásokban, majd a *Monarchiában* szól Konstantin képmásáról). Legújabban *Pálffy Géza* állt elő egy ellenérvvel: talált ugyanis egy 1618-ból származó ábrázolást a korona hátoldaláról, amelyen nagyjából kivehető Dukász Mihály képmása. Ld. *Pálffy G.*: A Szent Korona és a koronálada i. m. 1443–1444. A rajz műszeres vizsgálata alapján azonban Seremetyeff-Papp János és Németh Zsolt azt állította, hogy a rajzon eredetileg üres volt a tárgyalt kép kerete, s csak később rajzolták be oda Dukász Mihály képmását. Ld. *Seremetyeff-Papp János–Németh Zsolt*: Az Acta diatemia 1618. évi korona-ábrázolásának restaurátori vizsgálata. Levéltári szemle 63. (2013) 1. sz. 5–10. A kérdés így jelenleg sajnos nem dönthető el, hiszen – miként *Pálffy Géza* újabb vizsgálataiból azóta kiderült – az ominózus forrást a 18–20. században többször használták. *Pálffy Géza*: A Magyar Korona országainak koronázási zászlói a 16–17. században. In: „Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk. Bubyák Orsolya. Budapest, 2010. 17–52., itt: 38–42.**

30 *Pap* 2013-as tanulmánykötete mellett (l. 28. jz.) elég itt utalni a magyar Wikipédia Szent Korona szócikkére, ahol az „Akadémikus álláspont bírálata” (!) című alfejezetben nagy teret kap a „képcsere” elmélete is. Ld. http://hu.wikipedia.org/wiki/Szent_korona (letöltés időpontja: 2014. július 25.)

31 Ld. *T. Bogyay*: Über die Forschungsgeschichte i. m. 67.; *Uő*: Tallózás i. m. 32.

görög eredetére.³² Pap Gábor az első szöveghelyre megpróbált ugyan választ adni – szerinte Nagy Konstantin képét cserélték le a Bíborbanszületettére, merthogy ez illett bele a Dukász-koncepcióba –,³³ a két másik locust azonban már aligha lehet félremagyarázni. Úgy vélem tehát, hogy eme szövegrészek világosan bizonyítják, miszerint Révay korában is ott voltak a mondott uralkodóképek a koronán.

Ami pedig a Szűz Mária-kép kérdését illeti, Kees Teszelszky – részben Bogay Tamás véleményét követve – a *Commentarius* elemzésekor úgy vélte, Révay „nem művészettörténeti leírást” adott a koronáról, hanem saját politikai elképzeléseit írta bele annak bemutatásába, s ezért használt egy olyan egyértelmű jelképet, mint „Szűz Máriának, Magyarország Nagyasszonyának a képe”. Ezt a koncepciót erősíti az is, hogy később a koronázási palást rövidítéseit – amint arra Teszelszky figyelmeztet – Révay ugyancsak Szűz Mária dicsőítő megszólításaiént értelmezi.³⁴ Továbbgondolva a problémát, érdekes, hogy a *Monarchiában* a koronázási palást leírását Révay megkurtította: a rövidítések Szűz Máriát tartalmazó feloldásai itt elmaradtak.³⁵ Mindenesetre én úgy vélem, hogy a *Commentarius* írásakor Révay még komolyan úgy gondolta – részben figyelmetlenségből, részben talán egy tudatos koncepció részeként –, hogy a Szűzanya van a koronán Dukász Mihály helyett, de a *Monarchiában* ezt már világosan cáfolta azáltal, hogy több alkalommal görög császárok képmásairól ír, illetve hogy még pontosabb legyek: Konstantin és további görög császárok képmásairól, illetve olyan császárképekről, amelyeken csüngődíszes korona van (ezekből viszont csak kettő van a Szent Koronán: Konstantin és Mihály képmása). Vagyis bizonyos, hogy a *Monarchia* írásakor (1619–1622) már nem nézte Szűz Máriának Dukász Mihályt. Ám korábbi tévedését nem javította ki, sőt a *Commentarius*ból átemelte a Szűz Mária-képet tartalmazó koronaleírást.³⁶ Ennek legvalószínűbb oka véleményem szerint műve lezáratlansága, a szükséges végső szerkesztés hiánya lehet, amelynek elvégzésében 1622. júniusi halála megakadályozta; bár elképzelhető az is, hogy valami ok folytán nem akarta javítani korábbi tévedését.

A koronakutatás mellett született néhány olyan munka is, amely kifejezetten Révayval foglalkozott, illetve Révayt nem (csak) a korona kapcsán, hanem történészként is vizsgálta. Bónis György, a jeles jogtörténész 1981-ben kis-

32 A Konstantinra vonatkozó részt Révaynál ld. *Révay P.*: De Monarchia 141.; a második szöveghely: „Quid quod in inferiori coronae circumferentia imaginem suam Constantinus cum quibusdam imperatoribus Graecis insculpi fecit.” Uo. 142.; a harmadik: „Videtur autem Graeci artificii esse nostra corona, non tantum ex dictis imaginibus et literis, sed ex appensis catenulis, quae iisdem locis in iconibus Graecorum imperatorum deprehenduntur”. Uo.

33 Pap magyarázatát ld. *Pap G.*: A Szent Korona nevében i. m. 50.; *Uő.*: Angyali korona i. m. 73. Nyilván ő sem lehetett elégedett saját indoklásával, mert ezután egyszer sem hozza szóba a kérdést (t.i. hogy hogyan fér bele az ő koncepciójába Nagy Konstantin képmása, ha már feltétlenül hisz Révaynak).

34 *K. Teszelszky*: i. m. 278–281.

35 *Révay P.*: De Monarchia i. m. 149.

36 Ld. a 27. jegyzetet.

monográfiát írt a koronaőréről, s benne részletesen elemezte annak mindkét munkáját.³⁷ Több helyen korrigálta Bartoniek hibás megállapításait, illetve pótolta hiányosságait. Felhívta a figyelmet arra, hogy a *Monarchia* címében a korona második helyre került, s nincs ez másképpen a műben sem: a korona már nem csupán az egyedüli főszereplő, sőt olykor háttérbe is szorul.³⁸ Ebből nyilvánvalóan következik, hogy a művet nem lehet a *Commentarius* bővített kiadásának tekinteni. Nagyon fontos, hogy rámutatott a Révay művében hangsúlyosan jelen lévő, a korszakra egyébként igen jellemző Mátyás-kultuszra, amit a Mátyás-levelezés sokrétű felhasználása is bizonyít.³⁹ De Bartoniekkal ellentétben nem feledkezett meg a „másik” Mátyásról sem, vagyis szót ejt arról, hogy II. Mátyás magyar király, majd 1612-től német-római császár trónra kerülését, illetve az 1608. év egyéb eseményeit – azok egykori aktív szereplőjeként – Révay számos dokumentum idézésével, aprólékos előadás kíséretében illusztrálja, természetesen annak jogszerűségét igazolandó.⁴⁰ Végül fontos még, hogy Lipsius hatását, kulcsszavait egyértelműen kimutatta a *Monarchiában*.⁴¹ Ő is tévedett azonban néhány helyen. Egyrészt Bartonieket követve ő is kivonatnak tekintette Révay művét,⁴² másrészt a lipsiusi módszerek átvételére, a Révay művében kapott funkciójukra sem tudott releváns választ adni.⁴³ Végül, miként elődje, elbogatellizálta Révaynál a felekezeti kérdés jelentőségét, vagy pontosabban teljesen figyelmen kívül hagyta azt; emellett úgy vélte, Révay „szembefordult” a rendiséggel (!), s eszménye a lipsiusi mérsékelt abszolutizmus volt.⁴⁴

Szabados György a magyar őstörténet és államalapítás történeti recepciójának változásait bemutató könyvében sort kerített Révaynak az ezzel kapcsolatos véleményére is.⁴⁵ Ő volt az, aki hosszú idő után forrásként is forgatta a koronaőr nagyobbik munkáját, sőt, azt előnyben részesítette a *Commentariusszal* szemben. Szabados tapasztalt medievistaként kitapintott néhány olyan forrást a műben, amelyről a korábbiakban nem esett szó: így felhívta a figyelmet arra, hogy Révay használta a Szent István-i törvénykönyvet (a Zsámboky János-féle kiadást), „István második törvénykönyvét”, vagyis az Intelmeket, továbbá a Képes Krónikát és a Kölni Királykrónikát is.⁴⁶ Szabados

37 Bónis György: Révay Péter. Budapest, 1981. (Irodalomtörténeti Füzetek 104.) A *Monarchiáról* szóló részt ld. uo. 61–93.

38 Uo. 61., 66.

39 Uo. 64–65.

40 Uo. 65–66.

41 Uo. 81–91. passim.

42 Uo. 62.

43 Igaz, hogy Bónis lelkiismeretesen átolvasta a *Monarchiát*, s felfedezte a lipsiusi kulcsfogalmak használatát, de ezzel nem tudott mit kezdeni azon kívül, hogy tematikus csoportokba rendezte őket. Ld. uo. 81–91.

44 Uo. 92–93.

45 Szabados György: A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században. Budapest, 2006. A vonatkozó részt ld. uo. 95–103.

46 Ld. uo. 96–97. (Képes Krónika), 99. (Szent István törvénykönyvei), 100–102. (Kölni Királykrónika).

– témájából adódóan – behatóbban vizsgálta a mű azon részeit, amelyek a magyarok eredetéről, a honfoglalásról és az államalapításról szólnak; Révay őshazával kapcsolatos információi (a már említett *járóka* és *látóka* szavak stb.) kapcsán érdekesnek tartja, hogy a téma egyáltalán felmerült a koronaőrnél, ám nem tartja kielégítőnek az Eckhardt által közölt magyarázatot.⁴⁷

Külön kell még szólnom a fentebb már említett Kees Teszelszkyről, aki a Szent Koronáról szóló monográfiájában nagy teret szentelt Révay *Commentarius*ának, de született önálló tanulmánya is a koronaőrrel.⁴⁸ Teszelszky a *Commentarius* kapcsán rámutat: a mű legfontosabb előzménye, kiváltó oka az volt, hogy 1608-ban a magyar rendek Mátyás főherceggel szövetségben lemondatták Rudolf császárt a magyar trónról, majd a hosszú prágai „száműzetés” után hazahozott Szent Koronával magyar királlyá koronázták a főherceget. Főként eme esemény hatására Révay szemében a Szent Korona sorsa összekapcsolódott az ország sorsával, s e gondolat jegyében tárgyalta annak históriáját. A koronaőr értelmezése szerint, ha a király vagy a „nemzet” megadja a tiszteletet a koronának, az ország sorsa jóra fordul (miképpen például Hunyadi Mátyás alatt, s a szerző reményei szerint az új uralkodó, II. Mátyás alatt is), ám ha nem, akkor viszontagságok várnak rá. A korona Révay művében egyúttal a rendi nemzet szuverenitásának, illetve a rendi jogoknak is a letéteményese: ha az uralkodó ezeket megsérti, a koronát sérti meg. Ez a gondolat tehát – hangsúlyozza Teszelszky – egyértelműen az 1608. novemberi koronázásnak, illetve az uralkodó és a rendek országgyűléssel és törvénycikkekkel megpecsételt kiegyezésének a jegyében fogant: a törvénycikkekben a protestánsok szabad vallásgyakorlatát is rögzítették, ami az evangélikus Révay számára különösen fontos volt.⁴⁹ Teszelszky művéből ugyanakkor teljesen kimaradt a *Monarchia* tartalmának vizsgálata – ami szintén azt mutatja, hogy nagy szükség van Révay nagyobbik művének kritikai kiadására és fordítására. Ez rövidesen meg fog valósulni a Pálffy Géza által vezetett és az MTA BTK Történettudományi Intézetében működő „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport munkájának keretében.⁵⁰

47 Uo. 98.

48 K. Teszelszky: Az ismeretlen korona i. m.; Uő: Révay Péter és Justus Lipsius eszméi a történelemről és a nemzeti identitásról. In: Humanizmus, religio, identitástudat. Tanulmányok a kora újkori Magyarország művelődéstörténetéről. Szerk. Bitskey Imre–László Imre. Debrecen, 2007. (Studia Litteraria 45.) 106–113.

49 K. Teszelszky: Az ismeretlen korona i. m. 215–323.

50 A kutatócsoport célkitűzéseire ld. Pálffy Géza: Állami és nemzeti reprezentáció az újkori Magyarországon: a magyar uralkodókoronázások és a Szent Korona (1526–1916). Kutatási munkaterv a Lendület II. Programra (2012–2017). Történelmi Szemle 54. (2012) 3. sz. 491–502. A *Monarchia* fordításának elkészítésére magam vállalkoztam tanítványaimmal; a munka várhatóan 2016-ban jelenik meg.

Protestáns országtörténet, királytükör, rendi hitvallás: a *Monarchia* rétegei

A *Monarchia* elemzését azzal kezdeném, hogy a korábbi címkékkel ellentétben e mű nem „kibővített koronátörténet”, és még csak nem is „ország- és koronátörténet”, ahogyan a címe sugallná, hanem egyszerűen országtörténet. Révay ugyan átemelt számos részletet a *Commentarius*ból, ezek azonban nem állnak össze egy párhuzamos koronahistóriává a művön belül, inkább csak zárványok lesznek az eseménytörténetben, de legalábbis egy szín, egy szólam a sok között.⁵¹ Ugyanakkor azt is hangsúlyozni szükséges, hogy a korona és a koronázások történetét számos részlettel gazdagítja Révay a *Monarchiában* a korábbi művéhez képest, és a koronaékszerekről, köztük a koronáról is igen sok újat mond. Ezeket az újdonságokat részben már érintettem fentebb, de alább is bővebben kitérek rájuk.

Unatkozott és új forrásokat talált – röviden így foglalható össze, mivel indokolta Révay Péter koronaőr, hogy 1613. évi koronátörténete után belefogott országtörténetének, a *Monarchiának* a megírásába. Unatkozott, mert 1619 őszén Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és hadai közeledtek hírére Pozsonyba sietett a Szent Korona mellé, hogy aztán egészen 1620 novemberéig ott maradjon mellette a várban, mindkét fél nagy meglegedésére⁵² – saját elmondása szerint ebben az évben írta a munkáját.⁵³ Az is bizonyos, hogy talált új forrásokat az 1613. évi *Commentarius* megírása óta. Ami a középkori, Thuróczy János és Antonio Bonfini uralta magyar történetet illeti, némileg sikerült azt új adatokkal bővítenie a lengyel humanista, Martinus Cromerus Lengyelország-története, Gerhard van Roo Habsburg uralkodókról írt munkája, Philippe de Commines francia történetíró XI. Lajos királyról írt életrajza, illetve az Oszmán Birodalomra nézve Chalcocandylas, Aeneas Sylvius, Callimachus

51 Ld. Révay P.: De Monarchia i. m. 12., 13., 15., 18., 19., 20., 21., 22., 23., 26., 28., 31., 33., 34., 35., 36., 43–44. stb. Az első centuriákban azért sűrűbb a *Commentarius* szövegrészeinek felbukkanása, mert a korai századokhoz Révaynak továbbra is kevés információ állt a rendelkezésére. Megjegyzendő azonban, hogy ezeket az átemelt részleteket gyakran jelentősen átdolgozta, tehát ebből a szempontból sem beszélhetünk pusztán „kibővítésről”.

52 Szilágyi Sándor: Révay Péter és a Szent Korona. (1619–1622). (Értekezések a történeti tudományok köréből V/1.) Budapest, 1875. 12–23.; Pálffy Géza: A Szent Korona Bethlen Gábor erdélyi fejedelem birtokában (1619–1622). Egy korona-itinerárium összeállításának lehetőségeiről. In: Tanulmányok Benda Kálmán születésének 100. évfordulója alkalmából. Szerk. Szijártó M. István. Budapest, 2014. (Megjelenés előtt.)

53 „...atque tandem anno praesente eo diligentius, quod temporibus tristibus, dubiis, et inquietis, ex officii mei ratione, Arci Posoniensi ultra annum adhaerens in otium redigerer; quod taediosum satis ut amoenitate negotii alicuius permiscuissem, ad literarum et scriptionis huius adminicula operam converti, et tempus lucrari volens, et animi fastidium dispellere, ut morae ingratae lapsus, per occupationem tacite transeuntem tolerabilius tulisset.” Révay P.: De Monarchia i. m. [(*) (5)r].

Experiens alapján, nem beszélve kisebb forrásokról.⁵⁴ Legnagyobb bravúrja azonban Hunyadi Mátyás levelezésének bőséges felhasználása volt – erről alább hosszabban is szólni fogunk. A Mohács utáni történethez a külföldi kútfők tekintetében Paulus Ioviust és Bodint használta, míg a honi szerzők közül rendelkezésére álltak Zermegh János, Forgách Ferenc, Johannes Michael Brutus és Istvánffy Miklós ekkor még kéziratban lévő történeti munkái.⁵⁵ Az 1606-tól 1618-ig tartó időszakra pedig több ünnepi szónoklatot, levelet is szó szerint közölt – ami nem csoda, hiszen ezekben az években magyar királyi tanácsosként, majd országos főméltóságként (előbb udvar-, majd étékfogómeister) és különféle bizottságok tagjaként az események tevékeny részese és alakítója volt. Saját korát illetően igazi *historia sui temporis*, kortörténetet írt, gyakran memoárszerű vonásokkal.

Révay művének mindazonáltal számos olyan jellemzője van, amely elválasztja mind a Bonfini-féle humanista hagyománytól, mind a Mohács utáni kortörténetektől. A legnagyobb újdonság talán a Lipsius-féle újsztoikus erénytan, illetve az ugyancsak Lipsiustól származó történelmi exemplumok módszerének igen következetes érvényesítése. Lipsius hatását a *Monarchiá*-ban már Bónis György is jelezte, de ő úgy mutatta be ezt a jelenséget, mintha a németalföldi filozófus tanításai csak az eseményeket kommentáló szentenciákban, következtetésekben nyilvánulnának meg.⁵⁶ Valójában azonban ennél sokkal többről van szó. Azt mondhatjuk, hogy amiként Bonfini humanista nyelvezetbe, stílusba öltöztette a krónikák magyar történelmi anyagát, addig Révay a lipsiusi újsztoicizmus szempontjai szerint fogalmazta újra a magyar történelmet – különösen az első öt centruriában, azaz „században”.⁵⁷ (Ezzel –

54 A Révay által a Mohács előtti történetre használt külföldi kútfők s azok előfordulásai a *Monarchiában* (*-gal jeleztük, ha nem bizonyos, hogy Révay éppen az általunk hivatkozott kiadást használta): Cromerus (*De origine et rebus gestis Polonorum...* Basileae, 1555.*): Révay P.: *De Monarchia* i. m. 25., 30., 31., 32., 53.; Gerhard van Roo (*Annales rerum... Oeniponti*, 1592.): Uo. 33., 35., 57.; Commynes (*De rebus gestis Ludovici...* Parisiis, 1568.*): Uo. 42.; Chalcocandylas (*De origine et rebus gestis Turcorum...* Basileae, 1556.*): Uo. 40., 42.; Aeneas Sylvius (egyelőre azonosítatlan művéből): Uo. 39. További munkák: Bartolomeo Platina (I. a 23. jegyzet), Johannes Cuspinianus (*De Caesaribus atque imperatoribus Romanis...* Basileae, 1561.) Uo. 48.; Philipp Bosquier (*Vegetius Christianus...* Coloniae Agrippinae, 1615.) Uo. p. 37.; Tubero (*Commentariorum de rebus, quae temporibus eius... gestae sunt*, libri XI. Francofurti, 1603.) Uo. 62. A források köre még bővíülhet, illetve az itt felsorolt szerzők idézettsége is, mivel Révay nem mindig nevezi meg, honnan szerezte adatait. A jelzett források egy részére még ld. *Bartoniék E.*: *Fejezetek* i. m. 394. (csak felsorolja a nevüket, sem címet nem ad, sem azt, hogy hol találhatók meg Révaynál); *Bónis*: i. m. 62–64. (ő megadja a források egy részénél, hol találhatók Révaynál.)

55 Iovius (*Historiarum sui temporis...* Lutetiae, 1560.*), Révay P.: *De Monarchia* i. m. 71., 79.; Bodin (*De republica libri sex...* Parisiis, 1586.) Uo. 110.; Brutus: Uo. 82., 84. (?); Forgách: Uo. 73.; Istvánffy: Uo. 94., 95.; Zermegh: 72., 73. Istvánffy használatának kimutatása *Bartoniék Emma* érdeme. Ld. *Bartoniék E.*: *Fejezetek* i. m. 394., 400. (8. és 11. jz.)

56 *Bónis Gy.*: i. m. 81–92.

57 A lipsiusi újsztoicizmus alapvető vonásaira újabban ld. *Bo Lindberg*: *Stoicism in Political Humanism and Natural Law*. In: (Un)masking the Realities of Power. Justus Lipsius and the

ahogy Kees Teszelszky rámutatott – már a *Commentarius*ban is kísérletezett,⁵⁸ de itt terebélyesedett ki módszere nemzeti históriává). A magyar királyok, de gyakran egyéb történelmi alakok tetteit is a lipsiusi újsztoikus uralkodói erények, vagy éppen fogyatkozások rendszerén belül mérlegelte és kommentálta. Hogy efelől az olvasónak semmi kétsége ne legyen, egy helyen idézi is németalföldi mesterét, amikor a Bánk bánnak megkegyelmező II. András *iustitiáját* és *clementiáját* magasztalja.⁵⁹ A példákat hosszan lehetne sorolni: IV. Béla a tatárjárás után *mira felicitate et prudentia* állítja helyre az országot; Nagy Lajost olyan erények kísérik, mint a *prudentia*, *fortitudo*, *religionis christianae amor*, *clementia*; Hunyadi Mátyásban ott az *authoritas*, *virtutis flos*, *felicitas*, *iustitia*, *moderatio* (*iuste et moderate*), továbbá külföldön erőt mutat fel, otthon pedig egyetértést (*concordia*) teremtet.⁶⁰ E kifejezések mind a lipsiusi filozófia kulcsfogalmai. Érdemes még megemlíteni Bánffy Jánost, a Szapolyai János király mellett kitartó szlavóniai főurat, aki pártja veresége után sem áll át Ferdinándhoz. Zermeghnél Bánffy még csak egy kurta beszédet intéz az őt átálásra buzdító nevéhez, míg Révay a Zermeghnél olvasott epizódot, s benne a főúr szavait sztoikus orációvá dagasztja, amelyben a senecai magasságokba emelkedő hős egykedvűen néz elébe javai elvesztésének, s a *fides* mellett a *constantiát* és az *officiumot* emlegeti, amely összetartja az emberi közösséget.⁶¹

Révay sűrűn hoz történelmi exemplumokat is bizonyos magyar történelmi eseményekre, illetve ahhoz kapcsolódó, újsztoikus szellemben fogant következtetéseire – ezt egyébként szintén alkalmazta már a *Commentarius*ban is. A történelmi példázatokkal ugyancsak Lipsius módszerét követte.⁶² A fő min-

Dynamics of Political Writing in Early Modern Europe. Edited by Erik De Bom (et al.). Leiden–Boston 2011. (Brill's Studies in Intellectual History 193.) 73–93. Lipsius magyar követőire ld. Vargha Anna: Iustus Lipsius és a magyar szellemi élet. Budapest, 1942. (Értekezések a magyarországi latinság köréből 7.). Még ld. Kees Teszelszky: Révay Péter és Justus Lipsius i. m. 108–110.

58 Uo. 111–112.

59 „Magno et invicto animo fatum miserabile coniugis et tanti casus atrocitatem Andreas tulit, sed maius iustitiae et clementiae exemplum dedit, quando Bancbanum a crimine perduellii absolvit, liberumque pronunciavit. Exclamat mirabundus Lipsius ob hoc Andreae factum: *O multa in hoc facto insignia, quod nihil sacrae expeditioni anteposuerit, quod suspectum, si non convictum, iterum regno praeposuerit, quod amorem coniugalem iustitiae postposuerit. Salve vel hoc pacto magne rex, et tu inclita de Croys familia, ramus ab ille stirpe.*” Ld. Révay P.: De Monarchia i. m. 14. A részlet egyébként Lipsius *Monita et exempla politica* című művéből való. Ld. Iustus Lipsius: *Monita et exempla politica* [...] Antverpiae, 1606. 133. A műre újabban ld. Ann Moss: *Monita et exempla politica* as Example of a Genre. In: (Un)masking the Realities of Power i. m. 97–114.

60 IV. Béla: Révay P.: De Monarchia i. m. 16.; Nagy Lajos: Uo. 23., 24.; Mátyás: Uo. 44.

61 Csak egy-egy mondatot idézek a két szerzőtől az összevetés végett. Zermeghnél Bánffy ezt mondja a hűtlenségről: „...quam [fidem – T. G.] si semel violaverit, postea non potest rite reputari pro homine, sed saltem pro larva hominis.” Ld. Ioannes Zermegh: *Historia rerum gestarum* [...] Amstelaedami, 1662. 32. Ugyanez Révaynál lipsiusi modorban: „Simul atque enim in homine desideratur fides, constantia, officii laus, quibus vinculis hominum societas copulatur, non is homo, sed hominis umbra est habendus.” Ld. Révay P.: De Monarchia i. m. 70.

62 K. Teszelszky: Révay Péter és Justus Lipsius i. m. 109., 110.

ta a németalföldi tudós *Monita et exempla politica* című munkája lehetett, amelyet Révay idézett is művében.⁶³ Néhány példa az exemplumokra a sok közül: II. István és IV. László király Révay tollán egy magyar Nero (illetve Tiberius) lesz, akik a szerencsés kezdetek után elzúllenek, és romlásba döntenek az országot – Lipsius említett művében ugyancsak szerepel e két uralkodó mint példa a *De principum inclinatione* című fejezetben.⁶⁴ Orseolo Péter uralkodása kapcsán a zsarnokságra is találó exemplumokat hoz, ugyancsak Lipsius modorában, bár tőle már eltérő szemlélettel.⁶⁵ Luxemburgi Zsigmond *severitas*a kapcsán pedig a túlzott szigor káros voltát szemlélteti egy elrettentő példával, XI. Lajos francia király személyében.⁶⁶

A mű alapvetése tehát az újsztoicizmus: Révay erre építi munkáját, innen veszi a kulcsszavakat, és Lipsius modorában fogalmazza meg következtetéseit, szentenciáit, exemplumait, amelyek egyébként meglehetősen önállóságról tanúskodnak. Munkájának azonban véleményem szerint nem csekély aktuálpolitikai töltete is van, amelynek tulajdonképpeni közvetítésére, „elsütésére” szolgál az újsztoikus eszköztár. Némi túlzással azt mondhatnánk, hogy a *Monarchia* két olyan emberről, illetve emberhez szól, akiknek egyébként a nevét sem írja le szívesen Révay a művében. E két ember II. Ferdinánd magyar király és német-római császár, illetve Pázmány Péter esztergomi érsek.

Révay összességében mindhalálig hűséges maradt a Habsburg-házhoz, de ez láthatóan nem gátolta meg abban, hogy az újonnan megválasztott király, II. Ferdinánd uralma elé a legnagyobb aggodalmakkal nézzen – aki 1618. május 18-i magyar királlyá választásakor már nemcsak a stájerországi protestánsok üldözése, hanem a csehországi protestáns egyházak elleni atrocitások miatt sem lehetett eszményi uralkodójelölt a magyarországi újhítek számá-

63 Ld. az 59. jegyzetet. Az exemplumok, azaz történelmi példák használatára és funkciójára Lipsiusnál ld. *Marijke Janssens*: Rhetoric and Exemplarity in Justus Lipsius's *Monita et exempla politica*. In: (Un)masking the Realities of Power i. m. 115–134.; *Harald E. Braun*: Justus Lipsius and the Challenge of Historical Exemplarity. Uo. 135–162.

64 II. István sorsának ismertetése után Révay ezt írja: „Non confidendum ergo laetis gubernatoris initiis, plerique enim eo fallunt artificio, in principiis reductis ingenio Catones, Aristippos, Curios repraesentant, intus Neronem alunt, et in progressu vitia pro tempore suppressa revelant, aut exclusa novissime recipiunt, in quo genere Tiberius omnes superavit, tum qui orientem adorarunt, occidentem negligunt solem. Ad poenitentiam ergo properat, qui cito de principibus iudicat.” Révay P.: *De Monarchia* i. m. 9. IV. László kapcsán pedig ezt írja: „Verum posterioribus annis, ut difficile est in summa potentia tenere modum, indulsit voluptatibus et libidinibus, ac incidit hic Ladislaus (ut Nero primo quinquennio bonus imperator, mox cetero tempore tyrannus) in gravem hostem domesticum.” Uo. 17–18. Még Ld. *I. Lipsius*: i. m. 118–119.

65 Révay P.: *De Monarchia* i. m. 3–4.

66 Miután ismertette Zsigmond kemény fellépését Horváti János és társai ellen, s utalt rá, hogy ez belviszályhoz vezetett, a következőket írta: „Nam crudelitas certissimum signum futuri casus, qui etsi differtur, et serus ad poenam properat Deus, tamen saepe in articulo mortis debitum exsolvunt, ut exemplum est in Ludovico XI. Galliarum rege, qui in suos crudelior (duos enim principes, ducem Nemorensem et connestabilem capite multtaverat) ante mortem in stuporem et extasin rapiebatur...” Révay P.: *De Monarchia* i. m. 30.

ra. Alighanem ennek szól Révay ügyesen csomagolt figyelmeztetése is: műve 2. lapján ugyanis Hunyadi Mátyás levelét idézte, amelyben az uralkodó azt fejtegette, hogy Magyarország mindig is szabad volt, és Csehországgal ellentétben semmi köze a Német-római Birodalomhoz.⁶⁷ Egy ilyen célzatos idézet 1619-ben úgy lehetett lefordítani, hogy II. Ferdinánd Magyarországon csak magyar király, s kötik a rendi szabadságjogok és a magyar törvények.

Itt kell megemlítenünk, hogy a műnek van egy határozott fejedelmi-tükör-jellege: a szentenciák, exemplumok túlnyomó része az uralkodói éretnyekre vagy éppen bűnökre, a hatalomgyakorlás technikáira, az udvari élet különböző aspektusaira vonatkozik.⁶⁸ Különösen a korai századokra jellemző, hogy Révay azoknak az eseményeknek a kifejtésébe fektet energiát, amelyekből az uralkodóknak szóló intések, „tanulságok” nyerhetők ki. A további kutatás szempontjából igen fontos adat, hogy Révay – mintegy megerősítve gyanúunkat – a fejedelmi tükrök egyik legnépszerűbb klasszikusát, Antonio Guevarát idézi egy helyen, s persze olyan kérdésben, ami az uralkodói büntetés kérdésével függ össze.⁶⁹

Révay tehát Lipsius mellett – akinek a *Politicája*, ámbár nem kifejezetten királytükör, annak tematikáját egészében tartalmazza⁷⁰ – forgatta Guevarát is, és kihasználta a fejedelmi tükrökben rejlő lehetőségeket. Ennek oka véleményem szerint egyértelműen a már említett hatalomváltás, vagyis az a fordulópont, amikor a kompromisszumkész II. Mátyás halála (1619. március 20.) után az intranzigens II. Ferdinánd lépett a magyar trónra. Révay királytükre sötét és vészjósló. A mű számos pontján megjegyzi, milyen káros az uralkodóknál az engesztelhetetlenség, a túlkapások, a szigor és a kegyetlenség, a fennhéjázás, vérengzés és embertelenség, különösen ha ez az uralkodás kezdeti szakaszában történik, mivel ezek felkeléseket szülhetnek.⁷¹ 1619-ben ez csak egyvalamit jelenthetett: utalást Ferdinánd addigi csehországi ténykedé-

67 Révay P.: De Monarchia i. m. 2.

68 Kees Teszelszky a *Commentarius* esetében már érintette a témát, s úgy fogalmazott, hogy az 1613-ban megjelent mű „nem csupán királyi vagy rendi tükörnek tekinthető”. Ld. K. Teszelszky: Révay Péter és Justus Lipsius i. m. 111. Ez a *Commentarius* esetében igaz, és persze a *Monarchia* esetében is, mindazonáltal az utóbbiban véleményem szerint a fejedelmi-tükör műfaji jegyei elég markánsan érvényesülnek. A 17. századi magyarországi fejedelmi tükrökre, s a műfajra általában nagyszabású monográfia: Hargittay Emil: Gloria, fama, literatura. Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben. Budapest, 2001. (Historia litteraria 10.) Hargittay egyébként – bár Teszelszky ilyen értelemben idézi őt (ld. fent) – nem tartja számon Révay *Commentarius*-át a fejedelmi tükrök között, csak érintőlegesen utal rá. Ld. uo. 83. A *Monarchiát* pedig egyáltalán nem említi.

69 „Est enim, ut praeclare inquit Antonius Guevarra, *ignoscere multis propter unum Christiani, sed plures castigare ob delictum unius tyranni.*” Révay P.: De Monarchia i. m. 31. Guevara művére, magyar fordításaira ld. Hargittay E.: i. m. 56–65.

70 Hargittay E.: i. m. 111.

71 Révay P.: De Monarchia i. m. 3., 4., 8., 9. (l. a 64. jegyzetet), 10., 15. („Praestat autem in novello principatu seu regno cavere, ne subditi impotenti fastu aut saevitia aut inhumanitate vexentur aut irritentur. Facile enim tunc seditiones et quidem periculosissimae nascuntur...”); 19., 25., 26. („...quandoquidem in novo principe invidia regni praeter ius occupati facit omnia illi

sére.⁷² Ahogy az is feltűnő, hogy a Bocskai-felkelés okait Révay elég pontosan és egyetértőleg ismerteti – még ha magát a felkelést kárhoztatta is a törökkel való szövetség miatt.⁷³ Messze jutott tehát a *Commentarius* optimista hangnemétől, amelyben egykor a koronát és az 1608. őszi „kiegyezést” ünnepelte.⁷⁴ Sokkal inkább a nemesi-rendi jogoknak a hangsúlyozása vonul végig az egész művön – Révay az öntudatos rendeket ugyanolyan anakronisztikus módon vetíti vissza egészen Szent Istvánig, mint a Szent Korona eszméjét a *Commentarius*-ban. Már az Intelmekbe is belopja a nemeseket és bárókat (*barones et nobiles* – az eredeti *principes et milites* helyett),⁷⁵ hogy aztán mindenütt megmutassa erejüket és kiállásukat. A rendek szabad királyválasztó jogát nem kevesebb mint tizenegyszer fejt ki hosszabb-rövidebb formában a mű során.⁷⁶ Tehát 1608-at már nem ünnepelni, hanem megvédeni kellett – 1619–1620-ban ez lehetett a benyomása Révaynak. Ferdinánd 1618. évi megválasztása és királlyá koronázása kapcsán három részletet érdemes megemlíteni a műből. Egyrészt Révay finoman utal rá, hogy a főherceg nem éppen úgy érkezett az 1618. tavaszi országgyűlésre, mint megválasztandó király (ez a vád még megjelenik Alvinczi *Querelájában* is, sokkal nyersebben);⁷⁷ másrészt igen nagy hangsúlyt

infida et infesta, etiam ipsos eius domesticos. Itaque tutissima est regum securitas, legitima adepti principatus ratio...” stb.

- 72 Ez még akkor is igaz, ha tekintetbe vesszük, hogy a korszak tacitista–machiavellista elemekkel átszőtt politikai irodalmának az egyik központi témája az új uralom kezdete. Tacitus az új princeps trónra léptét, kezdeti viselkedését mindig kimerítően elemzi, s láthatólag ez érdekelte Machiavellit is, nem függetlenül az antik szerzőtől. A kérdésre ld. *Bónis Gy.*: i. m. 72–81., különösen 76–77. Az tehát világos, hogy Révaynak az új uralom kezdetével foglalkozó szentenciái nem függetlenek a fenti tényezőktől; mindazonáltal ezek sűrűsége, sarkos megfogalmazásuk, valamint a mű megírásának időpontja kevés kétséget hagy célzatosságuk felől.
- 73 *Révay P.*: De Monarchia i. m. 109–110. Az okok taglalását Bartoniek mellékesen elismeri ugyan, de azt írja, hogy Révay a hírhedt 22. artikulusról „tartózkodóan” írt. Ld. *Bartoniek E.*: Fejezetek i. m. 398–399. A török szövetség Révay általi elítélésére ld. *Bónis Gy.*: i. m. 71., 91.
- 74 Vö. *K. Teszelszky*: Az ismeretlen korona i. m. 251., 282–284.
- 75 *Révay P.*: De Monarchia i. m. 3.
- 76 Uo. 19., 25., 56., 60., 68–69., 89. („Sed Hungari ius gentis sibi per manus traditum severe et stricte allegabant, pactaque vi et favore interdum exprimi agebant. Inde apparet Hungaricam gentem magno semper zelo libertatem electionis asseruisse...”); 96. („Hodie togata indicuntur comitia, intra moenia civitatis, et his solennitatibus Posonium celebre est: et dependet regis electio ex consuetudine antiqua, a statibus et ordinibus, hoc est, a praecipuis regni civibus et flore gentis...”); 97. (Lengyel Királyság kapcsán); 126., 133., 151. Kérdés, hogy a rendi királyválasztó jog ilyen nagymérvű hangsúlyozásával Révay csupán II. Ferdinánd Pázmány által kierőszakolt megválasztása ellen akart tiltakozni, vagy Bethlen királlyá választását is igazolni akarta, amely 1620 nyarán, vagyis a mű írásával egy időben zajlott le.
- 77 Ferdinánd érkezése kapcsán megemlíti, hogy miként fogadták őt a rendek, majd hozzáteszi: „modo et ritu parumper absimili [sc. eum exceperunt – T. G.], quam quo reges alias coronandi ex antiqua gentis consuetudine excipi solent, eo quod regem Ferdinandum tanquam praesidem comitiorum et commissarium a sua Maiestate deputatum status et ordines acceptarent.” Uo. 132. Véleményem szerint egy koronaőr ennél tovább nem mehetett, de ez az utalás a korban bőségesen érthető volt. Alvinczi *Querela Hungariae*-je a bizonyíték erre, aki már azt írja, hogy Ferdinánd „komisszáriusságának színe alatt jött Pozsonyba”, illetve a latin változatban még élesebben: „sub praetextu et colore commissarii Posonium

helyez a hitlevél ismertetésére, érezhető bizalmatlansággal a jelölt felé;⁷⁸ végül Ferdinánd koronázása kapcsán három „baljós” előjelet is megemlít.⁷⁹

Az 1618. évi királyválasztás és koronázás azért is lehetett igen aggályos Révay számára, mert bár a hitlevéllel a protestáns rendek biztosítani tudták a jogaikat, mégis úgy érezhette, hogy Ferdinánddal inkább a katolikus oldal győzött, s e győzelemben nagy szerepe volt a Ferdinándot minden erejével támogató, sőt a magyar királyi, majd a császári trónra segítő V. Pál pápának, illetve a pápa ebbéli törekvéseit messzemenően támogató Pázmány Péter esztergomi érseknek.⁸⁰ A *Monarchiából* az olvasható ki, hogy az evangélikus Révay egyáltalán nem volt közömbös a pápa és az érsek eme sikere iránt. A pápák többször is olyan összefüggésben jelennek meg a művében, mint akik mesterkedéseikkel *beleavatkoznak* az utódlásba a Német-római Császárságban, ami elég világos utalás a korabeli eseményekre.⁸¹ De még egyértelműbb annak az epizódnak a kidomborítása, hogyan támogatta VIII. Bonifác pápa Anjou Károlyt – illetve kényszerítette rá (*obtrudebat*) a magyarokra –, és hogyan szegültek ezzel szembe a főurak, mégpedig a szabad királyválasztás védelmében. Az ügy ismertetése természetesen Thuróczyról és Bonfininél is megvan, de Révay erős színekkel teszi hangsúlyossá a történetet, sőt, egy országgyűlést vizionál, ahol a nemesség szavazás útján veti el Károly megvá-

venit.” A latin változatot ld. [Alvinczi Péter:] *Querela Hungariae*. [S. l.], 1620. 8.; az (eredetileg a latinnal együtt 1619-ben megjelent) magyar változatot ld. *Uő*: Magyarország panasza. In: Magyar gondolkodók. 17. század. Szerk. Tarnóc Márton. Budapest, 1979. (Magyar Remekírók.) 165–185, itt: 172.

78 Révay P.: *De Monarchia* i. m. 133.

79 Az előjelek: villám csapott a pozsonyi várba; elszakadt a koronázási kard szíja, amikor a királyt fel akarták övezni vele; s végül leszakadt a korona egyik csüngője. Révay óvatosan bár, de mindhárom esetben utal az esemény *omen*-jellegére. Ld. uo. 133., 135.

80 Pázmány (és V. Pál pápa) szerepére II. Ferdinánd megválasztásában ld. *Fraknói Vilmos*: Pázmány Péter és kora. I–III. Pest, 1868–1872. I. 299–377.; *Uő*: A magyar királyválasztások története. Budapest, 1921. 215–219. Újabbán ld. *Tusor Péter*: Egy „epizód” Magyarország és a római Szentszék kapcsolataiból. Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezése. (Mikropolitikai tanulmány.) Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2013. 201–269.; *Uő*: Pázmány és a pápaság. Magyar Tudomány 174. (2013) 5. sz. 544–547., különösen: 544–545.

81 Révay P.: *De Monarchia* i. m. 7. („...quibus invisus esset Henricus V. per scelus et paterna domus opprobrium patre adhuc vivo Caesar declaratus Paschalis II. Pontificis suggestionem” [...] „Rediit vero scelus suum non solum in Henricum V., qui reiectus a plerisque a Calixto excommunicatus, iisdem Pontificum artibus eversus...”), 12. („Secus olim cessit Imperatori Henrico quarto: hunc enim cum Moguntinus, Coloniensis ac Vormacensis praesules, ex mandato pontificis convenissent, et insignia nomine filii Henrici V., quem Pontifex Paschalis II. contra patrem regno exturbandum concitaverat, postulassent, Caesar augustilibus indutus throno insidens, impositaque capiti corona, tantae maiestatis rationem legatos habituros, arbitratus, auditis illis, filii petitioni assentiri ubi recusasset, confestim ipsum involantes, corona et sceptro in conspectu filii crudeliter exuunt, privantque...”). Valójában csak két császárról, IV. és V. Henrikről van szó, de a szóhasználatból, a pápa szerepének hangsúlyozásából, s egyáltalán, a téma említéséből szerintem nyilvánvaló, mi volt ezzel a szándéka. Természetesen ebben az esetben számolnunk kell az evangélikus egyház hagyományos pápaellenességével, de Révay eljárása ezen is túlmutat.

lasztását – nem nehéz ebben az 1618. évi országgyűlés titkon talán óhajtott, de be nem teljesedett forgatókönyvét észrevenni.⁸² Megjegyzendő, hogy Révay az eseményt már a *Commentarius*-ban is ismertette, de sokkal visszafogottabban; ott például az *obtrudebat* helyett még csak *commendaretet* írt.⁸³ Ez is jól mutatja a *Monarchia* egyik „csapásirányát”, azaz a pápa és a klérus térnyerése elleni határozott tiltakozást: hiszen Révay nyilván okkal hangolta sokkal keményebbre az epizód elbeszélésének hangvételét a korábbi művéhez képest.

Még látványosabb Hunyadi Mátyás leveleinek szerepe a műben, amelyekből Révay többnyire elég tendenciózusan válogatott.⁸⁴ A levelekkel láthatólag két fő célja volt: egyrészt Mátyás mentegetőzéseit idézte, hogy miért nem a török ellen indított hadjáratot – Révay a levélrészletekkel mintegy tisztázni kívánta a vád alól a királyt –, másrészt pedig Mátyásnak a Szentszékkal kapcsolatos sérelmeit és szemrehányásait mazsolázta ki, amelyek jól beleillettek a pápaságról kialakított képébe. Így tudjuk meg a levelekből, hogy a pápa zavart okozott Mátyásnak, és nem neki, hanem a törökkel szövetséges velenűeknek adott igazat, továbbá beleszólt a király püspökkinevező jogába, többféle módon meg akarta csapolni a magyarországi egyház jövedelmeit, végül pedig nem akarta neki átadni a keresztény fogságba esett Dzsem herceget, II. Mehmed fiát, noha vele meg lehetett volna osztani az Oszmán Birodalmat.⁸⁵ Mátyás ilyesfajta beállítása egyébként nem egyedi: a református Szikszai Fabricius Vazul, aki az 1565. évi Heltai-féle Bonfini-kiadáshoz előszót írt, ugyancsak a római pápa áskálódásának tudja be, hogy Mátyás nem tudott többet véghezvinni uralkodása alatt.⁸⁶ Vagyis Mátyás már csak azért is rokon-

82 „Bonifacius enim Pontifex Hungaris etiam tum regem Carolum Robertum obtrudebat... plerisque proceribus, vehementer hic ritus novus ratum habendi, quicquid Romanus Pontifex etiam in ipso rege declarando constitueret, displicebat, quod nimirum libertatis suae in electione regis iacturam facerent, quam nimirum per ipsius Pontificis auctoritatem, censuram, et anathematis severitatem labefactari Hungari existimarent. Tempore igitur comitali indicto, ad ferenda ex more suffragia, circiter decem continuos dies acerrime Pontificis sententiae reluctatum est: nominantque illi, et eligunt Venceslaum regem Bohemiae et Poloniae...” Révay P.: *De Monarchia* i. m. 19.

83 Révay P.: *Commentarius* i. m. 25–26.

84 I. (Hunyadi) Mátyás király levelezésének, illetve a levelezés egyes darabjainak már a 15. századból is fennmaradt egy gyűjteménye; a 16. századból több kéziratkorpusz ismeretes. A Mátyás-levelek szöveggyűjteményére ld. *Mátyás király levelei*. Külügyi osztály. Kiad. Fraknói Vilmos. I–II. Budapest, 1893–1895. I. v–vii. Egyelőre még tisztázásra vár, hogy Révay melyik kéziratgyűjteményt használta – már ha egyáltalán fennmaradt az a gyűjtemény, amelyhez ő hozzájutott.

85 A vonatkozó levélidézeteket ld. Révay P.: *De Monarchia* i. m. 45–49.

86 „Ac nisi praeclarissimi et toti Europae salutare conatus ipsius, tristi universi orbis Christiani fato, partim artibus Romani Pontificis, partim vicinorum etiam principum machinationibus impeditus fuisset [...], res longe maiores et utiliores fuerat gesturus.” *Basilius Fabricius Szikszovianus*: In Incliti Matthiae Hunnyadis, Regis Hungariae augustissimi historiam ab Antonio Bonfinio conscriptam Basillii Fabricii Szikszoviani ad candidum lectorem praefatio. In: *Antonius Bonfinius*: Historia incliti Matthiae Hunnyadis, regis Hungariae augustissimi... disposita a Caspate Helto... Claudiopoli, 1565.)(3 [2]r–v. Fordítása: *Szikszai Fabricius Vazul* előszava... [Előszó] In: *Humanista történetírók*. Szerk. Kulcsár Péter. Budapest, 1977. (Magyar Remek-

szenves volt a protestáns historikusoknak, mert konfliktusai voltak a Szent-székkal. Van azonban e rokonszenvnek egy másik nyomós oka is. Kulcsár Péter helyesen hívta fel arra a figyelmet, hogy Szikszai Fabricius teljes egészében átvette a dánieli prófécián alapuló és a birodalmak 500 éves periódus szerint való váltakozását hirdető lutheri–melanchthoni időszemléletet, s ezt úgy alkalmazta a honi történelemre, hogy a Magyar Királyság 500 éves élettartamának mintegy csúcspontjára helyezte Mátyást, majd halála utánra datálta az elkerülhetetlen és gyors hanyatlást.⁸⁷ Talán őt követte Magyar István, aki ugyancsak megemlítette a fenti okot Magyarország hanyatlásának előidézői között.⁸⁸ Ugyanezt az elképzelést Révay is kifejtette, s az általa felhozott történelmi példák szinte szövegszerűen egyeznek Magyariéval, így esetleg az is elképzelhető, hogy közvetlenül tőle vette át az exemplumokat, s magát az elméletet is.⁸⁹ Természetesen mindkét ok (Mátyásnak a pápával való konfliktusai, az 500 év elmélete) szorosan összekapcsolódik a 17. században mind nagyobb teret nyerő Mátyás-kultusszal.⁹⁰

Itt kell szólnom részletesebben Révaynak a fentebb már említett okfejtéséről, amellyel a Szent Korona eredetére kíván választ adni. Már a *Commentarius*-ban is megjegyezte, hogy a koronán görög betűk vannak⁹¹ – úgy látszik, ez a megfigyelés, valamint az, hogy ki tudta betűzni (Bíborbanszületett) Konstantin császár nevét az abroncson, indította a *Monarchiá*-ban arra a (részben helyes) felfedezésre, hogy a Szent Korona nem római, hanem bizánci eredetű, illetve hogy Nagy Konstantintól származik. Ahogyan Révay felmagasztalja „Görögországot”, mint az ősegyház bölcsőjét, s vele együtt a keresztény hitre tért császárt, s ahogyan elvitatja a korona úgymond római eredetét, alaposan megokolva, miért nem készíthetetté azt a katolikus egyházfő – nos, mindebben nem nehéz felfedezni erős lutheránus és egyben pápaellenes attitűdjét.⁹²

írók) 14–28., itt: 22. Vö. *Tringli István*: A Mátyás-kép a történetírásban. Történelemtanárok Egylete, Kossuth Klub, 2008. október 4. (Az előadás rövidített, írott változata.) <http://tte.hu/public/ttorszkonf/tringli2008.pdf> (A letöltés időpontja: 2014. július 28.) 5.

87 *B. Fabricius Szikszovianus*: i. m.)(3r–)(3[1]r, illetve *Uő*: Előszó i. m. 19–20. Kulcsár megjegyzését ld. *Kulcsár Péter*: Utószó. In: *Humanista történetírók* i. m. 1155–1195., itt: 1189., 1193–1194.; újabb kiadása: *Uő*: A humanista történetírás. In: *Uő*: Humanista történetírás Magyarországon (Tanulmányok). Budapest, 2008. (Kisebbségkutatás Könyvek) 60–93., itt: 88–89., 92–93. Ugyanerre még ld. *Bene Sándor*: A jövő története és az olvasók. In: *A magyar irodalom története*. A kezdetektől 1800-ig. Szerk. Jankovits László–Orlovsky Géza. Budapest, 2007. 487–500., itt: 489–490.

88 *Magyar István*: Az országokban való sok romlásoknak okairól. S. a. r. Katona Tamás, utószó: Makkai László. Budapest, 1978. (Bibliotheca Historica.) 98–99.

89 *Révay P.*: *Commentarius* i. m. 46–47., *Uő*: *De Monarchia* i. m. 63. Szikszai Fabricius nem hoz történelmi példákat az idézett helyen (l. a 87. jegyzetet). Vö. *K. Teszelszky*: *Az ismeretlen korona* i. m. 258.

90 *Vö. Tringli I.*: i. m. 4–5.

91 *Révay P.*: *Commentarius* i. m. 75.

92 *Révay P.*: *De Monarchia* i. m. 141–143. Révay eme elméletét, s annak egy 18. századi görög tudós által írt cáfolatát röviden ismerteti, de a koronaőr intencióira nem tér ki *Horváth Endre*: *Ismeretlen görög munka a magyar szent koronáról*. Egyetemes Filológiai Közöny 60. (1936)

Az elmélet véleményem szerint az egész honi protestáns történelemszemlélet szempontjából igen fontos problémát volt hivatva megoldani, nevezetesen azt, hogy miként viszonyuljanak az új hiten lévők az államalapító királyhoz, s persze magához a Szent Koronához. Annak feltételezése, hogy a Szent Korona még az első keresztény császártól ered, legalábbis elfogadhatóbbá tehetné a protestánsok szemében Szent István személyét és mélyen gyökerező kultuszát, s főleg a koronát. Amint azt látni fogjuk, Révay eme elgondolása nem maradt visszhang nélkül a későbbiekben.

A pápa mellett Révay másik céltáblája a politikai ügyekbe avatkozó főpap figurája. Általában jellemzi indulatát az a kijelentése, miszerint a mohácsi vereség az egyházi tanácsosok hibájából történt, akik maguk akartak mindenről dönten, s Lajosnak semmi hatalmat nem hagytak.⁹³ Olykor ellenszenve elhallgatásban nyilvánul meg: Szent István Intelmeinek ismertetésekor egyszerűen elhagyja a 3. pontot, amelyben főpapoknak kijáró tiszteletről van szó.⁹⁴ Részben idekapcsolódik Kees Teszelszky fontos megfigyelése, miszerint Révay a *Commentarius*ban – s hozzátehetjük: a *Monarchiában* is – deszakralizálja Szent István történetét, értve ez alatt, hogy nem beszél István és fia, Imre szentté avatásáról, illetve az ország Szűz Máriának való felajánlásáról.⁹⁵ A sort folytathatjuk: általában nem beszél az Árpád-házi szentekről, a püspökségek, kolostorok alapításáról stb., azaz mintegy „szekularizálja” a magyar történelmet. Annál hosszabban ír a protestáns történeti irodalom egyik hagyományos toposzáról, az 1444. évi szegedi béke Giuliano Cesarini bíboros javaslatára történt megszegéséről, amellyel szintén az egyházi tanácsadók kártékonyágát kívánta szemléltetni⁹⁶ (részben Bonfini alapján Heltai, Magyarai, illetve Alvinczi *Querelája* ugyancsak tartalmazza ezt az epizódot).⁹⁷

Révay soha nem felejt el közölni, ha egy-egy főpapról talál valami negatív epizódot a forrásaiban. Hiába szelektál, hiába rövidíti a forrásait, arra azért jut elég hely és idő, hogy kifejtse: Ernuszt Zsigmond pécsi püspök pénzéhes és fukar, Bakócz Tamás a keresztes háborúval csak a pápaválasztási kaland

358–366., különösen 360–361. Szintén röviden érinti *Moravcsik Gyula*: A magyar Szent Korona görög felirata. Egyetemes Filológiai Közlöny 59. (1935) 113–162., itt: 113.

93 „...sed consiliariorum ecclesiasticorum potius culpa factum esset, qui suo arbitrio cuncta disponentes Ludovico praeter regium nomen nihil relinquebant fere.” Révay P.: De Monarchia i. m. 67.

94 Uo. 3.

95 K. Teszelszky: Az ismeretlen korona i. m. 239.

96 Révay P.: De Monarchia i. m. 36–37.

97 Ld. Heltai Gáspár: Krónika az magyaroknak dolgairól. S. a. r. Kulcsár Margit, bev. Kulcsár Péter. Budapest, 1981. (Bibliotheca Historica.) 220–221., 224–225.; Magyarai I.: i. m. 52.; Alvinczi P.: Querela Hungariae i. m. 5.; Uő: Magyarország panasza i. m. 166. A Révay által idézett, szintén a főpapi tanácsadókat (vagyis Cesarinit) kárhóztató Ulászló-epitáfium (l. Révay P.: De Monarchia i. m. 37.) eredeti szerzőjére és későbbi recepciójára ld. Szentmártoni Szabó Géza: „Romulidae Cannas”, avagy egy ál-Janus Pannonius-vers utóélete, eredeti szövege és valódi szerzője. In: Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára. Szerk. Békés Enikő–Tegyei Imre. Debrecen–Budapest, 2012. 183–194.

költségeit akarja megtéríteni (ugyanítt Révay gúnyos megjegyzést tesz a búcsúra is); Tomori Pál pocsék katona és szerencsétlen hadvezér, Várdai Pál gátlástalan szélkakas, Fráter György gonosz, mohó, kétszínű, Oláh Miklós érszek érdemtelenül dicsekszik a Hunyadiakkal való rokonságával, illetve hogy Báthori András bíboros csalárd és lepaktál a törökkel.⁹⁸ Ezek a jellemzések persze önmagukban nem lennének annyira érdekesek, ha nem lenne Révay olyan következetes, illetve ha nem azt sugallná mindegyik példa, hogy a főpapokat nem szabad a világi hatalom közelébe sem engedni. (Ez egyébként 1605–1608-ban éppen a világi rendeknek, így minden bizonnyal Révaynak is az egyik legfőbb törekvése volt.)⁹⁹ A fentiek alapján nem meglepő, hogy érezhető rokonszenvvel emlékezik meg arról a „törvényről”, amelyet Báthori István hozatott volna Bakócz Tamás bíboros ellen, s amely szerint a főpapokat kizárták volna a kormányzásból – „de minthogy Báthori meghalt, s a király a papokat kegyelte, [a törvény] nem tudott megszilárdulni”, írja sajnálkozva.¹⁰⁰ Végül színre lép a *Monarchiában* Melchior Khlesl, Mátyás kancellárja, aki – mint szerzőnk elégedetten megjegyzi – a hatalom csúcsáról zuhant alá.¹⁰¹ Biztosak vagyunk benne, hogy hasonlókat kívánt Pázmány Péternek is, akinek oroszlánrésze volt az 1618. évi királyválasztásban és ezzel a Habsburg-dinasztia magyarországi trónutódlása biztosításában, s általában a katolikus egyház lendületes előretörésében. Ahogy az is bizonyos, hogy a korábbi főpapokat is Pázmány előképeinek tekintette.

Mindezeket figyelembe véve azt lehetne várni, hogy az idős koronaőr legalábbis rokonszenvezik Bethlen Gábor erdélyi fejedelem magyarországi hadjáratával és királlyá választásával, s azt megemlíti a művében. Nem így történt: az események elbeszélése II. Mátyás halálával lezárul. A mellőzésben szerepet játszhatott az a körülmény, hogy még az egész történelmi szituáció „mozgásban volt” 1619–1620-ban, így korai lett volna róla írni; de lehet egyszerűen óvatosságra is gondolni, amit Révay kényes szerepvállalása bőségesen indokolna (II. Ferdinánd tudtával és beleegyezésével őrizte a koronát, amely Bethlen birtokában volt 1622-ig). Mindazonáltal a *Monarchia* egyes részei arra engednek következtetni, hogy Révay, a tizenöt éves háború veteránja, a császárok szolgálatában megőszült főrend idegenkedett a Bethlen által

98 Révay P.: *De Monarchia* i. m. 56., 57., 62., 66., 72., 79., 80., 84–86., 116.

99 Pálffy Géza: Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608). Budapest, 2009. (Századok Füzetek, 3.) 53–54.

100 „...Bathori proceres in unum convenire fecit, qui legem sanxerunt, ut omnes promiscue ordinis [!] sacerdotes ab administratione reipublicae prohiberentur, nec nisi vocati et privatae rei causa in curiam regiam venirent. Morte tamen Bathorii interveniente et rege sacerdotibus favente stabile esse non potuit.” Révay P.: *De Monarchia* i. m. 58. Az információt egyébként Tuberótól vette át. Ld. L. Tuberó: i. m. 97. Valójában ilyen törvénynek nincs nyoma – és Tuberó is csak elhatározásról, szándékról ír (*constituunt principes... legem ferre*) –, de elképzelhető, hogy a Bakóczcal ellenséges viszonyban lévő Báthori és a vele szövetkezett főurak terveztek hasonlókat. Ld. Horváth Richárd–Neumann Tibor: *Ecsedi Bátori István. Egy katonabárá életútja* (1458–1493). Budapest, 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) 128–129.

101 Révay P.: *De Monarchia* i. m. 134.

kínált megoldástól: egy helyen hosszan kárhoztatta Erdély elszakadását Magyarországtól, később pedig – műve egyik legjobban megkomponált, tragikus hangvételű bekezdésében – élesen elítélte Bocskai török–tatár szövetségét, ami esetleg üzenet lehetett a mindig is török orientációjú Bethlen felé.¹⁰²

A *Monarchiának* még számos rétege van: a törökkérdés igen intenzív tárgyalása, a szerző kapcsolódása a francia történetíráshoz és jogtörténethez, az 1606–1608. évi események, a koronázások és diéták leírása, és így tovább. Tanulmányomban elsősorban a legmeghatározóbb aktuálpolitikai rétegeket szerettem volna bemutatni. Bízom abban, hogy a fentiek alapján bebizonyosodott: tarthatatlan a korábbi szakirodalom (Bartonic, Bónis) álláspontja, amely a felekezeti ügyekben közömbösséget, a valláskérdésen való „felülemelkedést”,¹⁰³ a rendiséggel való szembefordulást és feltétlen dinasztiahűséget tulajdonított Révaynak. A koronaőr szilárd protestáns történelemszemlélete, mint láttuk, számos ponton kapcsolódik hitsorsos elődei és kortársai (Heltai Gáspár, Szikszai Fabricius Vazul, Magyar István, Alvinczi Péter) munkáihoz; emellett az is bizonyítást nyert, miszerint Révay árnyaltan ugyan, de mégis érthetően rámutatott: II. Ferdinánd uralkodása veszedelmes következményekkel járhat. Az egyre kuszábbá váló politikai helyzetben azonban a letisztult lipsiusi erénytan, valamint a fejedelmeknek szóló, szépen csiszolt intelmek már csak írójuknak, a megfáradt öreg tisztviselőnek jelentettek vigaszt és megoldást.

A Monarchia utóélete a 18. században

Révay nagyobbik művének mozgalmas utóélete volt a 18. században. Már ekkor is az – 1652-ben egy újabb kiadást is megért – *Commentarius* volt a sikeresebb, ismertebb, de a *Monarchiának* ebben a században még nem volt része olyasfajta mellőzésben, mint később. Használták egyrészt úgy, mint országtörténetet: idézték, hivatkozták adatait, a benne közölt eredeti iratokat, mivel észrevették, hogy Révay sok olyan részlettel gazdagította a honi történelmet, amely más elbeszélő munkákból nem volt ismert. Mégis, leginkább azok a részek érdekelték a történetírókat Révay mindkét művében, amelyek a korona eredetéről szóltak, illetve a korona és a koronaékszerek bemutatását tartalmazták, hiszen ezeket a magyar történelemben ő írta le részletesebben elő-

102 Erdély elszakadásáról (megjegyezve, hogy egy ország felosztása általában a közelgő összeomlás előjele): uo. 77.; Bocskai török–tatár szövetségének elítélése: uo. 113–114.

103 Érdekes párhuzamként kínálkozik, hogy Rimay Jánosról, Révay barátjáról (és Lipsius iránti rajongásában „lelki társáról”) is azt feltételezte a kutatás, hogy nem tartotta fontosnak a felekezeti problémákat. Ezt a vélekedést bravúros módon cáfolta meg Bene Sándor egy tanulmányában, s világosan megmutatta, hogy a valláskérdést illetően a lutheránus Rimay nem követte mestere relativizáló elképzeléseit, sőt eltérő véleményét kifejezésre is juttatta. Ld. Bene Sándor: Rimay vindicatus: Rimay János Justus Lipsiushoz írott leveléről. In: Filológia és textológia a régi magyar irodalomban. Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28. Szerk. Kecskeméti Gábor–Tasi Réka. Miskolc, 2012. 139–188., különösen: 174–175.

ször. A jelenség azzal magyarázható, hogy a korona iránti érdeklődés csak fokozódott Révay halála után. Ehhez bizonyára köze van a koronaőr műveinek, de ettől független folyamatok is megindultak. A megerősödő magyarországi ellenreformáció ideológiai eszköztárában, nem kis részben Pázmány Péternek köszönhetően, központi szerepet kapott egyrészt maga Szent István, másrészt az ország – és ennek jelképeként a korona – Szent István-i felajánlásának története, vagyis a *Regnum Marianum* képzete és a *Patrona Hungariae*-kultusz, továbbá az 1640-es években hamisított „Szilveszter-bulla”, amely a magyar királyok főkegyúri jogát volt hivatva bizonyítani a Szentszékkal szemben.¹⁰⁴ A figyelem tehát Szent Istvánra és az egyházalapításra fókuszálódott, mivel ez szolgáltatta a szilárd jogalapot a római katolikus egyház számára ahhoz, hogy az egész Magyar Királyságban visszanyerje pozícióit, illetve hogy Rómával szemben is nagyobb mozgástere legyen. Révay művei, de főleg a *Commentarius* ebben az ideológiában jól felhasználható volt, hiszen a – pápától kapott és Szűz Máriának felajánlott – korona tiszteletére fókuszált.¹⁰⁵ 1732-ben a nagyszombati jezsuita nyomda olyat tett, amire addig aligha volt példa: megjelentette a lutheránus Révay *Commentarius*-át. Ám a gondos szerkesztők – bizonyosan az egyetem jezsuita tanárai, esetleg Koller József (1703–1766) – néhány ponton kiegészítették a szöveget: a Szent Istvánról szóló részbe beillesztették a Hartvik-legenda nevezetes szöveghelyét első uralkodónk apostoli mivoltáról, majd ugyanott közölték a „Szilveszter-bullát”, illetve a munkához folytatást írtak egészen III. Károly 1712. májusi koronázásáig, immár erősen katolikus, propagandisztikus hangnemben. S hogy a Szűz Máriának való felajánlás se maradjon ki, a mű végén elogiumokat helyeztek el, amelyekben többször előfordul a *Regnum Marianum* eszméje. Vagyis Révay művét az ellenreformáció szolgálatába állították – erre az evangélikus koronaőr bizonyosan nem számított.¹⁰⁶

A protestáns tollforgatók ezzel szemben inkább a *Monarchiát* fedezték fel maguknak, közöttük talán elsőként a lutheránus Czvittinger Dávid. 1711. évi *Specimen*-jében az első honi „írónak” tette meg Szent István királyt, s terjedel-

104 A kérdésre ld. Tüskés Gábor–Knapp Éva: Magyarország – Mária országa. Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban. Irodalomtörténeti Közlemények 104. (2000) 5–6. 573–602.; Bene Sándor: A Szilveszter-bulla nyomában (Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány 17. századi fordulópontja). In: „Hol vagy, István király?” A Szent István-hagyomány évszázadai. Szerk. Bene Sándor. Budapest, 2006. 89–124.; K. Teszelszky: Az ismeretlen korona i. m. 293–317.; Kecskeméti Gábor: Regnum Marianum. In: MAMŰL IX. 466–469.

105 A *Commentarius* 17. századi katolikus hasznosítására ld. K. Teszelszky: Az ismeretlen korona i. m. 293–315., 318–323. passim.

106 Ld. uo. 315–317.; Tóth Gergely: Bél Mátyás ismeretlen történeti forráskiadvány-tervezete: a *Collectio scriptorum Hungaricorum*. Magyar Könyvszemle 127. (2011) 173–192., itt: 188–189. 61. jz.; Uő: Révay Péter: De Sacrae Coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna brevis commentarius ad nostra usque tempora continuatus. Tyrnaviae, 1732. (Műtárgyleírás.) In: István, a szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján. Szerk. Kerny Terézia–Smohay András. Székesfehérvár, 2013. 324–325.

mes életrajzot közölt róla.¹⁰⁷ Nem ment szembe a katolikus kánonnal: hosszan idézte a Hartvik-legendát, említést tett a *Patrona Hungariae* eszméjéről, illetve ismertette István szentté avatását.¹⁰⁸ Az egyetlen új elem az, hogy Czvittinger bemutatta Révay elméletét, a korona Nagy Konstantintól való származtatását (s római eredetének elvitatását!), és lelkesen elfogadta azt.¹⁰⁹ Kicsiny, de határozott lépés volt ez a protestáns Szent István-kép felé: a koronaőr elmélete ezzel szárba szökken, és egy érdekes diskurzust indított el.

A Jénában, majd Halléban katedrát nyert evangélikus polihisztor, a brassói születésű Schmeizel Márton óriási életművében két munka is van, amely témánkhoz kapcsolódik: írt általában a koronáról (1712), majd pedig a magyar koronázási ékszerekről (1713, 1746).¹¹⁰ Mindkét műben főleg Révay *Monarchiáján* alapulnak az általa elmondottak, már ami a magyar koronát és tartozékait illeti. De 1712. évi művében bizonyos mértékig átvesszi a *Monarchia* szellemiségét is: a magyar koronáról szólva elfogadja a Révay-féle konstantini eredeztetést, vagyis megteszi ugyanazt a lépést, mint Czvittinger – alighanem tőle függetlenül.¹¹¹ Szintén fontos lehet témánk szempontjából a mű utolsó fejezete. Itt pontokba szedve ismerteti a pápák „jogigényét” Magyarországra (történeti munkák, pápák levelei stb. alapján), amely „jog” elsősorban a koronaküldésen alapulna – hogy aztán egyesével megcáfolja őket.¹¹² A fejezet elemélyültebb elemzésére itt nincs mód (az sem világos, hogy ezeket az érveket ő állította-e össze, vagy máshonnan vette át); mi csak az utolsó „érvet” említjük, ami Anjou Károly pápai segítséggel történt trónra kerülésén alapul, s amelynek cáfolatához Schmeizel Révay vonatkozó helyét idézi az erőszakos

107 *David Czvittingerus: Specimen Hungariae literatae [...]* Francofurti et Lipsiae, 1711. 1–11. A műre ld. *Tarnai Andor: Egy magyarországi tudós külföldön.* (Czvittinger és a *Specimen*.) In: *Uő: Tanulmányok a magyarországi historia litteraria történetéről.* Szerk. Kecskeméti Gábor. Budapest, 2004. 88–115., itt: 106. Tarnai szerint Czvittinger Szent István-életrajza „gesztus a régi magyar állam és a nemesség felé”. Én úgy vélem, hogy – éppen Révay koronaelméletének idézése miatt – ennél többről van szó.

108 Erre tágabb összefüggésben ld. *Tüskés G.–Knapp É.: i. m. 594.*

109 *D. Czvittingerus: i. m. 5–6.*

110 *Martinus Schmeizel: Commentatio historica de coronis tam antiquis, quam modernis, speciatim de origine et fati sacrae, angelicae et apostolicae Regni Hungariae coronae.* Jenae, 1712.; *Uő: De insignibus vulgo clenodiis regni Hungariae ut et ritu inaugurandi regem Hungariae schediasma historicum.* Jenae, 1713. A két munkára újabban ld. *Verók Attila: „Es blickt die halbe Welt auf deinen Lebens-Lauff, / Und nimmt, was Du schreibst, mit grosser Ehrfurcht auf.”* Martin Schmeizel (1679–1747) élete és munkássága. Doktori disszertáció. Szeged, 2008. 43–44. A *De insignibus...* megjelent a Johann Georg Schwandtner és Bél Mátyás által szerkesztett *Scriptores rerum Hungaricarum* második kötetében is, a szerző által bővítve és javítva (I. a címet). Ezért az alábbiakban ezt használjuk. Ld. *Uő: De insignibus vulgo clenodiis [...]* post editionem Ienensem MDCCXIII. ab ipso auctore auctum et emendatum. In: *Johannes Georgius Schwandtnerus: Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini [...]* I–III. Vienne, 1746–1748. II. 486–517.

111 *M. Schmeizel: Commentatio historica i. m. 213.*

112 *Uo. 226–232.*

egyházfőről és a szabadságukat védő nemesekről.¹¹³ Könnyen lehet, hogy ezt az „érvet” csak azért alkotta meg Schmeizel (amennyiben tényleg ő volt), hogy legyen alkalma idézni a *Monarchia* vonatkozó részét – ha ez valóban így van, akkor jó érzékkel vette észre Révay művének egyik kulcsfontosságú helyét. Ami pedig intencióit illeti, Schmeizelt külhonba szakadt tudósként is foglalkoztatta hazája, s a honi protestáns egyházak sorsa – könyvet írt az erdélyi evangélikusok helyzetéről is –,¹¹⁴ így nem csoda, hogy fogékony volt Révay történelemszemléletére.¹¹⁵

Czvittinger és Schmeizel óvatos próbálkozásai után a szepességi Schwarz Gottfried 1739-ben, majd 1740-ben álnéven megjelent műve, az *Initia religionis Christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adserta*¹¹⁶ mutatta meg – immár mindenki számára világosan –, hogy miképpen lehet továbbgondolni Révay elméletét a korona eredetéről. Ahogy a címből is kiderül, a lutheránus Schwarz célja az volt, hogy bebizonyítsa: a magyarság keresztény hitre térése nem Róma, hanem Bizánc jóvoltából történt. Ma már tudjuk, hogy ennek az állításnak van valóságmagva, és a szerző is komoly apparátussal, bizánci szerzők sokaságának (köztük Bíborbanszületett Konstantinnak!) idézésével támasztja alá érvelését; mégis, célkitűzései nem csupán tudományos jellegűek, hanem nyilvánvalóan a római katolikus egyház ideológiai bástyái ellen is irányultak. Ennek részét képezi az is, amit a korona eredetéről állít. Felhasználja Révay beszámolóját – sőt: abból indul ki! –, miszerint a koronán görög betűk találhatók, valamint Konstantin császár (és más császárok) képe, és azt is idézi a *Monarchiából*, hogy emiatt nem készíthette azt a pápa.¹¹⁷ De már kritikát is megfogalmaz: elveti Révay elgondolását arról, hogy Nagy Konstantin küldte volna a fejéket, többek között ama szellemes megfigyelés alapján, mely szerint ha több bizánci császár képe látható a koronán – ahogyan Révay állítja –, akkor azt aligha készíthette Nagy Konstantin, mivel akkor pogány keresztényüldöző elődeit kellett volna ráhelyeznie (ne feledjük: ekkor még Révay műve tartalmazta a legrészletesebb leírást a koronáról!).¹¹⁸ Ehelyett görög forrásai

113 Uo. 231–232.

114 Ld. Verók A.: i. m. 45. Kisebb egyháztörténeti vonatkozású munkáira ld. uo. 309–330. passim.

115 Érdemes megemlíteni, hogy Schmeizel munkájának a 18. század eleji Oroszországban elkészült egy kéziratos, nemrég magyarul megjelent orosz fordítása is, mégpedig feltehetően I. (Nagy) Péter cár imperátori címének felvételével összefüggésben. Így Révay munkája indirekt módon még a cári birodalomban is recipiálódott, noha a fordító számára ismeretlen latin *de Rewa* névalak az orosz szövegben *derevo*-ra („fa”) torzult. Ld. Rukopisnij traktat „O koronah” nacsala XVIII v.: namjatnik russzko-vengerszkih kulturnih szvjazej – „A koronáról”: egy XVIII. század eleji kézirat, az orosz–magyar kulturális kapcsolatok dokumentuma. Szosztav. M. Aljosin (et al). Moszkva–Pécs, 2013. (Köszönöm Pálffy Gézának, hogy a kiadványra felhívta a figyelmem.)

116 Az 1740-ben megjelent kiadást használtuk: *Gabriel de juxta Hornad [Schwarz Gottfried]: Initia religionis Christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adserta. [...]* Francofurti et Lipsiae, 1740.

117 Schwarz G.: i. m. 43–44, 45–46.

118 Uo. 44–45.

alapján Schwarz úgy gondolja, hogy valamelyik Bizáncban megkeresztelkedett magyar törzsfőnek adhatta ajándékba a bizánci császár a koronát. Természetesen mindez együtt járt azzal, hogy a Szilveszter-bullát hamisítványnak minősítette, és a Hartvik-legenda hitelességével szemben is számos ellenérvet hozott fel.¹¹⁹

A katolikus válasz nem késett soká: a bollandista Jan Stiltinck 1746-ban megírta Szent István életrajzát, amely – mint a teljes címe is sugallja – jelentős részben Schwarz művének cáfolatából áll.¹²⁰ Stiltinck természetesen azt tartotta egyik legfontosabb feladatának, hogy a koronát „visszaperelje” a pápának. Révay *Monarchiája* itt is fontos szerepet kap. A jezsuita szerző nem vonja kétségbe a koronaőr közlését a görög császárok képeiről és a görög feliratokról: erre nem volt oka, s mint írtam, Révay leírása volt az egyetlen a koronáról, így tiszteletben tartották. Igyekszik azonban gyengíteni a „görög elem” jelentőségét, mondván, a „rómaiak” nem vetették el sem a görög nyelvet, sem a görög császárokat, így a fejék készülhetett akár Rómában is.¹²¹ De végül abban a véleményben marad, hogy a pápa egy régi (görög eredetű) koronát használt fel, s azt kiegészítette olyan elemekkel, amelyek által a fejék a nyugati koronákhoz lett hasonlatos.¹²²

Kollár Ádám Ferenc 1762-ben jelentette meg első tudományos munkáját, amelyben a magyar királyok főkegyúri jogát kívánta okleveles adatok alapján bizonyítani.¹²³ Művében azt is célul tűzte ki, hogy Schwarz érveit szétzúzza, hiszen az veszélyeztette az ő koncepcióját, amely főként a Szilveszter-bullán alapult.¹²⁴ Kollárt már láthatólag nagyon bosszantotta, hogy

119 Uo. 50–60. Schwarz feltevését röviden érinti *Moravcsik Gy.*: i. m. 113., *T. Bogyay*: i. m. 67., ill. *Uő.*: A Szent Korona mint a magyar történelem forrása és szereplője. *Aetas* 3. (1987) 1. 80–101., itt: 80. Az elmélet, miszerint a korona a 10. században készült volna, s akkor került volna Magyarországra, később is felbukkan. Ld. *Uhrman Iván*: Iulus Rex. A gyula-dinasztia, a kabarok és Szent István Intelmei. *Hadtörténelmi Közlemények* 116. (2003) 267–366., különösen: 338–339. (Hivatkozik Schwarz munkájára.)

120 A mű először 1746-ban, az *Acta Sanctorum*-ban jelent meg, majd 1747-ben két helyen is, azután pedig 1752-ben és 1767-ben; mi az 1767-es kiadást használtuk. Ld. *Joannes Stiltingus*: Vita Sancti Stephani regis Hungariae [...] in qua Joannis Schwartzii Hungari heterodoxii adversus initia religionis apud Ungaros Christianae et Angelicam Regni Hungariae Coronam calumniae refutantur. Cassoviae, 1767. A műre ld. *Pintér Jenő*: Szent Adalbert (Második, befejező közlemény). *Katolikus szemle* 17. (1903) 10. 1029–1070., itt: 1036.; *Szabados Gy.*: i. m. 168–171.; a Schwarz és Stiltinck közötti vitára ld. *Gárdonyi Albert*: A magyar történettudomány kezdetei. *Protestáns Szemle* 35. (1926) 361–372., itt: 370–371.

121 *Stiltingus*: i. m. 170.

122 Uo. 172.

123 *Adamus Franciscus Kollaris*: *Historiae diplomaticae iuris patronatus apostolicorum Hungariae regum libri tres*. Vindobonae, 1762. A műre ld. *Ján Tibenský*: A királynő könyvtára. Adam František Kollár élete és művei. Bratislava, 1985. 32–34. Kollár politikai nézeteire s azok fogadtatására még ld. *Csizmádia Andor*: Egy 200 év előtti országgyűlés évfordulójára. A „Kollár contra Status et Ordines”. *Jogtudományi Közöny* 19. (1964) 4. 214–227.

124 Kollár el is büszkélkedett Dobai Székely Sámuelnek, hogy Schwarz könyvében alaposan „elveri a port” ebben a munkájában: „...mittam exemplar opusculi mei, quod opto ut tibi probetur. Praemoneo autem: Schwartzii Religionis Christianae inter Hungaros initia Graeca

a koronával kapcsolatban csak a *Monarchia* az egyetlen használható forrás, és kénytelen ráhagyatkozni, de – érezhető bizalmatlansága ellenére – nem tehetett mást.¹²⁵ Valóban igen sajátos helyzetet idézett elő, hogy miközben a Szent Korona egyre fontosabb szimbólum lett mind a római katolikus egyház, mind a magyar államiság, illetve a Habsburg-ház számára is, addig alaposabb vizsgálata, szemrevételezése a tudósok számára gyakorlatilag lehetetlen volt, hiszen azt a 18. században is csak a király- és királyné-koronázások alkalmával (1712, 1714, 1741) vették elő a koronáladából – így csupán Révaynak az addigra már majd másfél százados, meglehetősen elnagyolt és pontatlan leírása állt róla rendelkezésre. Ez a leírás érdemi előrelépésre alig nyújtott lehetőséget, viszont a görög betűk és Nagy Konstantin felemlegetése miatt kiválóan alkalmas táptalaja lett a különböző elméleteknek, illetve az elkeseredett vitáknak a protestáns és katolikus tudósok között. Kollár ezt a vitát vitte tovább, és Stiltinckhez hasonlóan megpróbálta valahogy összeegyeztetni a hagyományos Szilveszter-féle koronaküldést a görög feliratokkal. Szerinte nem küldhette a koronát görög császár, mert a Szent Korona egyfajta „császári fejék”, s az ilyet a görögök nagy tiszteletben tartották, s nem adták volna holmi jöttment barbár törzsfőnek; egyébként sincs ilyesmi-re példa, arra viszont van, hogy Simeon bolgár fejedelemnek csak valami fejkendőt avagy süveget adott a bizánci császár valódi korona helyett.¹²⁶ Határozottan cáfolta Révay elméletét is, miszerint Nagy Konstantin küldte volna I. Szilveszternek a koronát; ez szerinte nemcsak a többi császár képmása miatt nem lehetséges, hanem a császárok képein szereplő, kései görög betűtípus miatt is, amelyet az 1652. évi *Commentarius* metszetén látott.¹²⁷ Kollár ehelyett azt állítja: II. Szilveszter azért csináltatott görög típusú koronát Szent Istvánnak, mert Bizáncban éppen akkor egy olyan pátriárka volt, aki gyűlölte a nyugati egyházat, következésképpen a pápa így akarta Nagy Konstantin koronáját mintegy áthelyezni egy igazhitű, „apostoli” királyi főre, azaz Szent Istvánra!¹²⁸ Elképesztő ötlet és merő spekuláció az egész – ráadásul sokkal nyakatekertebb, mint Schwarz elmélete. Kollár azonban így két legyet ütött egy csapásra, mert egyrészt „megoldotta” a korona görög jellegének a kérdését, másrészt megerősítette a magyar királyok főkegyúri jogát azáltal, hogy Szent Istvánt Nagy Konstantin mintegy örökösének állította be. Ezzel egyébként érdekes módon mégis közel került Révay elméletéhez, azaz a korona Nagy Konstantin-i eredetéhez, sőt hozzátehet-

non leviter vapulare. Scis nihil immisericordius esse critico.” Ld. Kollár Ádám Ferenc levelét Dobai Székely Sámuelnek. (Bécs), 1762. március 22. In: Kollár Ádám Ferenc levelezése. S. a. r., előszó, jegyz. Soós István. Budapest, 2000. (Commercia Litteraria Eruditorum Hungariae – Magyarországi tudósok levelezése, IV.) nr. 40.

125 A. F. Kollarius: i. m. 22.

126 Uo. 23–33.

127 Uo. 36–37.

128 Uo. 38–39.

jük, hogy Révay is párhuzamot von Konstantin és Szent István között,¹²⁹ így talán Kollár tőle vette át ezt.

A fordulat 1790-ben következett be, amikor a koronát ünnepélyesen viszhozták Budára Bécsből – ahová 1784 áprilisában még II. József szállította el Pozsonyból –, s a tudósoknak alkalmuk nyílt tüzetesen megvizsgálni. Ennek köszönhetően végre pontosan kiolvasták a latin és görög feliratokat, köztük Dukász Mihály bizánci császáret és I. Géza magyar királyét, ami természetesen teljesen új megvilágításba helyezte az egész eredetkérdést.¹³⁰ Ezáltal Révay több mint másfél évszázadig a szó szoros értelmében megkérdőjelezhetetlen leírása egy szempillantás alatt elavulttá vált. Ahogy Decsy Sámuel, az ekkoriban sorra megjelenő koronatörténetek egyikének szerzője sommásan megjegyezte, egészen addig „...a Tudósok... mindnyájan Gróf Révai Péternek értelmét követték, aki maga is járatlan lévén a görög nyelvben, és a régiségeknek ismeretében, hibásan gondolkodott és írt szent koronánknak eredetéről és mineműseiről”.¹³¹ Ezzel a megállapítással nincs értelme vitatkozni: Révay bizonyosan nem tudott jól görögül, s természetesen nem érthetett bizánci görög feliratok olvasásához, különben messzebbre jutott volna a korona feliratainak megfejtésében – ahogy az is nyilvánvaló, hogy nem rendelkezett olyan forrásismerettel, illetve forráskritikai eszköztárral, mint a 170 évvel később alkotó Decsy Sámuel és tudós kortársai. Ezután a koronakutatásban Révay művei többé nem számítottak irányadó forrásnak.¹³² A *Monarchia* ekkor vesztette el tekintélyét – így viszont, ahogy azt a tanulmány elején írtam, az is feledésbe merült, ami lényeges volt benne, és csak belőle volt meg tudható a korona és a koronázások történetéről.

A *Monarchiát* persze nemcsak a korona miatt forgatták, hanem a benne foglalt országtörténet miatt is. Így tett a jeles jezsuita historikus, Timon Sámuel, aki minden jel szerint becsülettel végigolvasta Révay munkáját, mivel magyar történeti kronológiájában 42 alkalommal hivatkozott rá.¹³³ Igaz, nem mindig kedvező előjellel. Timon fő kifogása Révayval szemben az volt,

129 Révay P.: De Monarchia i. m. 143.

130 Az ekkoriban jelentősen felszaporodó koronairodalomra újabban ld. T. Bogyay: Über die Forschungsgeschichte i. m. 67–69.; Uő: A Szent Korona i. m. 80–81.; Bodnár Király Tibor: Koronaszeme és történelem. Vita a Szent Koronáról a 18. század végi Magyarországon. In: Politikai elit és politikai kultúra a 18. század végi Magyarországon. Szerk. Szijártó M. István–Szűcs Zoltán Gábor. Budapest, 2012. (Talentum Sorozat 8.) 170–191.; Köllő Zsófia: Nyomtatott és kéziratos korona-történetek a XVIII. század végén. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 57. (2013) 1. 25–46.

131 Decsy Sámuel: A magyar koronának és az ahoz tartozó tárgyaknak historiája. [...] Bétsben, 1792. 76. Idézi Köllő Zs.: i. m. 38. Decsy Révay művét érintő kritikájára még ld. uo. 39.

132 Vö. K. Teszelszky: Az ismeretlen korona i. m. 42. Bodnár-Király Tibor azt állítja, hogy Révay művét ezután is idézték a korona története kapcsán, így eszmeiségében továbbra is hatott. Ld. Bodnár-Király T.: i. m. 186–187. Ez a megállapítás igaz lehet, de inkább a „tematikus” *Commentarius*ra értendő, és nem a *Monarchiára*.

133 Timon kronológiája: Samuel Timon: Epitome chronologica rerum Hungaricarum. Cassoviae, 1736. A műre ld. Gárdonyi A.: i. m. 371.; Szabados Gy.: i. m. 161–162.

hogy „ez a lutheránus szerző gyakran ellenségesen becsméri a katolikus papokat”.¹³⁴ Vagyis a jezsuita atya jól látta Révay művének egyik fő jellemvonását, a katolikus klérus politikai szerepének bírálatát.¹³⁵ Sőt, ettől feltehetően nem függetlenül, mintha kitapintotta volna Révay nemesi-rendi álláspontját is; így amikor azt olvassa Révaynál, hogy 1561-ben a magyarok szabad királyválasztást akartak, akkor inkább hisz Istvánffy-nak, aki szerint a magyarok csak a király (I. Ferdinánd) fiai között akartak választani.¹³⁶ Emellett sokszor illeti kritikával, mivel számos esetben tévedésen kapja rajta – de ezekben már aligha lehet hátsó szándékot, ellenszenvet felfedezni, inkább a kritikai történetírás fölényét.¹³⁷ Ráadásul Timon több ponton elfogadja Révay állításait, sőt a koronaőr által kidolgozott történelmi koncepciót egy vonatkozásban magáévá is teszi. Idézi ugyanis Hunyadi Mátyás egyik levelét a *Monarchia* alapján, hogy ezzel megcáfolja Spondanus inszINUÁCIÓ-ját, miszerint a magyar király nagyravágyásból támadta meg III. Frigyes császárt.¹³⁸ Végül megemlíthető még, hogy Timon Révaytól tudta, hogy egyáltalán létezik Forgách Ferencnek egy történeti munkája.¹³⁹ Összességében elmondható: Timon sokat tett azért, hogy Révay művének adatai bekerüljenek a magyar történetírás véráramába.

Bél Mátyás 1746-ban elérte, hogy a Johann Georg Schwandtner által szerkesztett *Scriptores rerum Hungaricarum* című magyar történeti forrásgyűjtemény második kötetébe bekerüljön Révay két történeti munkája.¹⁴⁰ A kötet elé írt terjedelmes előszavában Bél mérlegre tette a koronaőr történészi életművét. Felrótta Révaynak, hogy nem tartotta be pontosan az időrendet, s azt is, hogy a magyar történet elbeszélésekor forrásai, Thuróczy és Bonfini sokszor „tévútra vitték”, azaz kritikátlanul vett át kétes hitelű adatokat: aki ilyet tesz – szól Bél szigorú ítélete – az csak a „közönséges történetírók” számát gyarapítja. Másfelől viszont dicséretben részesítette a koronaőrt azért, mert végre nagyobb számban használt kéziratos történeti forrásokat: szerinte ha Révay

134 „Hic scriptor Lutheranus saepe alias inimice insectatur sacredotes Catholicos.” S. Timon: i. m. 172.

135 Timon máshol azt is megjegyzi, hogy „Révay Péter a főpapokkal szemben méltánytalan” illetve „igazságtalan” („Petrus de Réva in praesules iniquior...”; „Petrus vero de Réva iniuriosus in antistites dicit...”) Uo. 86., 93.

136 Uo. 182.

137 Azok a részek, ahol Timon megcáfolja Révay állításait: uo. 12., 16., 53., 62., 86., 93., 112., 127., 139., 157., 172., 212.

138 Uo. 85.

139 Uo. 118. Még ld. uo. 217.

140 Révay két munkáját a szöveggyűjteményben ld. J. G. Schwandtner: *Scriptores* i. m. II. 416–485. (*Commentarius*), 602–837. (*Monarchia*). Bél korábban saját szövegkiadás-tervezetében is felvette a két művet, majd egyértelműen ő volt a kezdeményező a *Scriptores*-ben való megjelentetésben. A kérdésre ld. Tóth Gergely: Bél Mátyás ismeretlen történeti forráskiadvány-tervezete i. m. 181–182., 188–189.; Uő: A magyar történetírás kritikája és megújításának programja az 1740-es évekből. Bél Mátyás és a *Scriptores rerum Hungaricarum*. Történelmi Szemle 55. (2013) 4. 593–617., itt: 599., 606–608.

tovább ment volna ezen az úton (tehát az oklevelek, eredeti dokumentumok használatában), akkor a legnagyobbak közé kerülhetett volna.¹⁴¹ Bél ítélete sajnos túl általános, de ha Timon megjegyzéseivel együtt vizsgáljuk, világossá válik, hogy bár a 18. századi kritikai történetírás számára Révay műve részben már elavult volt, mindenesetre még tudtak róla.

Úgy tűnik azonban, hogy az újbóli kiadás nem sokat segített Révay művein: a század második felére már kiszorult a történészek látóköréből a koronaőr történész munkássága. Kaprinai István, Palma Ferenc Károly, Pray György, Katona István már csak elvétve használta: még azoknál az éveknel, eseményeknél, illetve korszakoknál sem hivatkoztak rá – a hangyaszorgalmú és alapos Katonát kivéve –, amelyek esetében éppen szemtanúsága miatt jelentős forrásértékkel bírt (1593–1608, 1613. és 1618. évi koronázások).¹⁴² Az ok talán az lehetett, hogy a levéltári források kerültek előtérbe, míg egy olyan hagyományos – ráadásul egy lutheránus szerző által írt – 17. századi országtörténet, mint Révay vagy éppen a református Nadányi János műve, kevesebb figyelmet kapott. Ezt a mellőzést még egy ideig elleplezte az a tény, hogy a koronaleírás miatt, mint láttuk, kelendő volt Révay munkája, de amikor a tekintélye ezen a téren 1790-ben tovaszállt, vele együtt az egész mű is feledésbe merült. Bízom abban, hogy a *Monarchia* rövidesen megjelenő bilingvis kiadása lehetővé teszi, hogy Révay eme nagyobb művét a történészek újra felfedezzék; valamint remélem azt is, hogy ennek segítségével elnyeri méltó helyét történetírásunk történetében.

141 Ld. Lectori erudito s. p. d. Matthias Belius. In: *Johannes Georgius Schwandtnerus*: Scriptores i. m. II. i–xxxiii., itt: xvii–xxi, xxv–xxvii. Jobbára Bél megállapításait ismételte két későbbi szerző, Horányi Elek és Haner György Jeremiás is. Ld. *Alexius Horányi*: Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum [...] Pars III. Posonii, 1777. 168–175.; *Georgius Ieremias Hanerus*: De scriptoribus rerum Hungaricarum et Transsilvanicarum saeculi XVII. scriptisque eorundem opus posthumum. Cibinii, 1798. 63–72.

142 Kaprinai egyszer idézi, s Palma is csak egyszer: *Stephanus Kaprinai*: Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae. Pars I. [...] Vindobonae, 1767. 387–389.; *Franciscus Carolus Palma*: Notitia Rerum Hungaricarum. Pars Tertia. Tyrnaviae, 1770. 50. Pray többször is reflektál közvetetten, Timonon keresztül a *Monarchiára*, de úgy tűnik, csupán egyszer használja ténylegesen: *Georgius Pray*: Annales regum Hungariae [...] Pars IV. [...] Vindobonae 1767. 189. Katona az 1608–1618. évi eseményekhez merít belőle, de jobbára csak idézi, kommentár nélkül: *Stephanus Katona*: Historia critica regum Hungariae stirpis Austriacae [...] Tomulus X. ordine XXIX. Vacii, 1793. 23., 43–45., 53–54., 152–155., 166–167. (az 1608. évi eseményekről); 309–310. (idézi és egyben kritizálja Révayt, amiért II. Mátyás pártját fogja Rudolfal szemben); 335–336., 403–404., 434–440. (Anna 1613. évi magyar királynévá koronázása); 629. (törökkel való 1616. évi békekötés); 877–892. (Ferdinánd 1618. évi koronázását idézi tőle, de megjegyzi, hogy amit a régi királyok koronázásáról mond, az nem érdemel hitelt); 955–956. (II. Mátyásról halála kapcsán).

GERGELY TÓTH
A LUTHERAN COUNTRY HISTORY IN A NEOSTOIC FRAME.
THE “MONARCHIA” OF PÉTER RÉVAY

The *Monarchia*, the work of Péter Révay crown guard (1568–1622) has received little attention from the researchers so far, who studied more Révay’s smaller work, the *Commentarius* (1613) instead. The *Monarchia*, however, is approximately eight times longer, and was written later than the *Commentarius* (it was made some time between 1619 and 1622, but it was printed only in 1659); furthermore, in comparison with the *Commentarius* it is more than a political essay: it is a veritable country history.

What is primarily apparent in Révay’s work is the radical change in the political situation in Hungary in 1618–1619. In 1618, an intransigent Catholic monarch, Ferdinand II took the throne of Hungary—with the effective help of the pope and cardinal Péter Pázmány—which seriously concerned the protestant orders in Hungary, as they were afraid that the agreement between the estates and the Habsburgs in 1608 could be compromised. This concern is manifested in the work: the author asserts the rights of the orders very frequently, discusses in detail the agreement of 1608, firmly condemns the political engagement of the clergy and the pope, and generally expresses a strong Lutheran historical approach. In addition, Révay, following the neostoicism of Lipsius and the popular king mirrors (Guevara), warns the current monarch (but obviously alluding to Ferdinand II) through historical examples and axiome-like sentences not to go beyond his limits and not to become a tyrant.

Finally, in the *Monarchia* plenty of new data can be found about the Hungarian Holy Crown and the coronations; and it can also be observed that Révay developed further his concepts about the Holy Crown in this work. He elaborated the theory that the Greek letters and the pictures of Greek emperors on the crown prove its Byzantine origins. The additional motive of this theory for Révay was evidently to weaken the Catholic character of the cult around the crown, including that of King St. Stephen, with the purpose of thus making the crown—and also the first Hungarian monarch (who was alleged to have been given the Holy Crown from the Pope)—more acceptable for the Protestants. This theory later caused serious controversy between Catholic and Protestant scholars in the 18th century.

